

แนวคิดเรื่องชุมชนนิยม กับการสร้างเสริมเสรีภาพ

- ธร ปิติดล -

สารบัญ

	หน้า
บทนำ	1
ส่วนที่ 1 :ชุมชนกับเสรีภาพ	
• วิวาทะที่ยังไม่สิ้นสุด	3
- การรักษาวัฒนธรรมและการส่งเสริมเสรีภาพ	5
- การส่งเสริมวัฒนธรรมของสังคมโดยรวม	6
- การส่งเสริมวัฒนธรรมของชนกลุ่มน้อยชายขอบ	8
• สิทธิกลุ่มกับสิทธิของปัจเจกชน	
- การสถาปนาสิทธิกลุ่มที่ตั้งอยู่บนฐานของอัตลักษณ์	9
- การสถาปนาสิทธิกลุ่มในการจัดการทรัพยากร	11
- ความเป็นชุมชนกับความเป็นประชาธิปไตย	12
ส่วนที่ 2 : แนวคิดเรื่องชุมชนในประเทศไทย – วัฒนธรรมประชาธิปไตย และสิทธิจากมุมมองของชุมชน	15
• แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน	16
• แนวคิดเรื่องสิทธิชุมชน	19
• แนวคิดชุมชนจัดการตนเองและประชาธิปไตยชุมชน	21
ส่วนที่ 3 : บทวิเคราะห์ข้อจำกัดและโอกาสของแนวคิดเรื่องชุมชนในประเทศไทย	24
• ข้อจำกัดของแนวคิดเรื่องชุมชนในประเทศไทย	
- ข้อจำกัดจากมุมมองต่อวัฒนธรรม	25
- ข้อจำกัดจากภาพของชุมชนที่ขาดพลวัตและการเชื่อมโยง	27
- ข้อจำกัดจากการเน้นอัตลักษณ์รวม	29
• โอกาสของแนวคิดเรื่องชุมชนในประเทศไทย	
- เราจะทำให้แนวคิดเรื่องชุมชนในประเทศไทยเข้ากันได้กับการสนับสนุนสิทธิที่เท่าเทียมกันของคนในสังคมได้อย่างไร	31
- เราจะทำให้แนวคิดเรื่องชุมชนในประเทศไทยกลายเป็นแนวคิดที่สร้างการเข้าถึงอำนาจและประโยชน์จากรัฐและตลาดให้กับคนยากไร้และด้อยโอกาสในสังคมได้อย่างไร	33
เอกสารอ้างอิง	36

แนวคิดเรื่องชุมชนกับการสร้างเสริมเสรีภาพ: จากข้อจำกัดสู่โอกาส

ชร ปีติดีล¹

บทนำ

“Never was the word ‘community’ used more indiscriminately and emptily than in decades when communities in the sociological sense became hard to find in real life”

(Eric Hobsbawm, 1994: 428)

คงเป็นดังคำกล่าวข้างต้นของ Eric Hobsbawm ว่ายากจะหาเวลาใดที่คำว่า "ชุมชน" จะถูกใช้กันอย่างแพร่หลายเทียบเท่ากับในเวลาหลายทศวรรษที่ผ่านมาที่ชุมชนในฐานะความสัมพันธ์ทางสังคมที่มีอยู่จริงนั้นกลับหาได้อย่างยากเย็น ข้อสังเกตของ Hobsbawm นี้ให้เห็นว่าความนิยมในการเอ่ยถึง "ชุมชน" นั้นแท้จริงแล้วมาพร้อมกับความต้องการค้นหาสิ่งที่ยากหายไปในความเป็นจริง และสะท้อนให้เห็นว่าคำว่า "ชุมชน" ที่เป็นที่ยกมาอ้างถึงกันอย่างมากมาอยู่ในปัจจุบันนั้น อาจไม่ได้เป็นการอ้างถึงสิ่งที่มีอยู่จริง แต่เป็นการเอ่ยถึงอุดมคติของสังคมที่ดี เป็นการจินตนาการของสังคมที่ผู้คนต่างต้องการไปให้ถึง

อาจกล่าวได้ว่า ฐานะของคำว่าชุมชนในฐานะที่เป็นอุดมคติทางสังคมและเป็นแนวทางในการนำสังคมไปสู่สภาพที่ใฝ่ฝันนั่นเอง คือลักษณะหลักของแนวคิดที่เกี่ยวกับชุมชนในปัจจุบัน ฐานะดังกล่าวสังเกตได้จากการที่องค์กรพัฒนาที่สำคัญในระดับสากล เช่น ธนาคารโลก ได้หันมาสนับสนุนแนวคิดการพัฒนาที่มีชุมชนเป็นฐาน (community-based development) โดยมุ่งหวังจะนำคุณลักษณะของความเป็นชุมชนเข้ามาช่วยเปลี่ยนแปลงให้กระบวนการพัฒนามีประสิทธิภาพมากขึ้น มีความยั่งยืน และเกิดการโอนถ่ายอำนาจที่ดีขึ้น (Binswanger-Mkhize et al., 2010; Mansuri and Rao, 2013) นอกจากองค์กรระหว่างประเทศแล้ว แม้ในระดับประเทศ ก็ยังมีรัฐบาลหลากหลายประเทศที่นำเอาแนวคิดเกี่ยวกับชุมชนเข้ามาเป็นส่วนสำคัญของนโยบายของตน เช่น สหราชอาณาจักร ที่หยิบยกแนวคิดชุมชนเข้าเป็นส่วนหนึ่งของนโยบาย Big Society อันต้องการให้ชุมชนเข้ามามีบทบาททางสวัสดิการแทนที่รัฐ สำหรับในประเทศไทยเอง แนวคิดที่เกี่ยวกับ "ชุมชน" ก็เป็นแนวคิดด้านการพัฒนาที่เป็นที่นิยมทั้งโดยรัฐและองค์กรพัฒนาเอกชน โดยเฉพาะในบริบทของการพัฒนาชนบท จนเรียกได้ว่าการพัฒนาชนบทกับการพัฒนาชุมชนในประเทศไทยแทบจะถูกมองเป็นสิ่งเดียวกัน

การแพร่หลายของแนวคิดเรื่องชุมชนในรูปแบบที่เป็นอุดมคติของสังคมที่ดีนี้เอง ได้นำไปสู่การเกิดขึ้นของข้อถกเถียงทางวิชาการมากมายในระดับสากล ซึ่งได้แลกเปลี่ยนความเห็นกันถึงประโยชน์และปัญหาของแนวคิดเรื่องชุมชน โดยข้อถกเถียงเหล่านี้มักจะเกิดขึ้นระหว่างกลุ่มนักวิชาการที่สนับสนุนให้

¹ อาจารย์ประจำคณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

นำแนวคิดที่เกี่ยวกับชุมชนเป็นเครื่องมือและเป้าหมายที่สำคัญในการไปสู่สังคมที่ดีขึ้น และกลุ่มที่มองว่าการนำเอาแนวคิดเรื่องชุมชนมาเป็นเครื่องมือหรือเป้าหมายในการไปสู่สังคมที่อาจขัดแย้งกับแนวทางอื่นๆในการพัฒนาสังคม โดยเฉพาะการพัฒนาให้เกิดเสรีภาพขึ้นต่อชีวิตมนุษย์ ข้อถกเถียงที่เกิดขึ้นระหว่างผู้ที่มีจุดยืนทางความคิดทั้งสองแขนงนั้นได้พัฒนาไปพร้อมๆกับการขยายขอบเขตอิทธิพลของแนวคิดเรื่องชุมชน และได้กลายมาเป็นวิวาทะหลักทางความคิดในด้านปรัชญาการเมืองและด้านแนวคิดในการพัฒนาที่สำคัญยิ่ง โดยวิวาทะดังกล่าวมักถูกเรียกว่า "วิวาทะชุมชนนิยมและเสรีนิยม"

อย่างไรก็ดี สำหรับแนวคิดเรื่องชุมชนในประเทศไทย โดยเฉพาะในบริบทของการพัฒนาชนบทนั้น เป็นที่น่าเสียดายว่ายังไม่ได้มีการศึกษาข้อถกเถียงต่างๆที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดเรื่องชุมชนที่มีอยู่ในระดับสากลอย่างเพียงพอ โดยเฉพาะข้อถกเถียงที่เชื่อมโยงกับวิวาทะชุมชนนิยมและเสรีนิยม แม้จะมีการถ่ายทอดแนวคิดเรื่องชุมชนในระดับสากลเข้ามาสู่สังคมไทยอยู่มาก แต่ส่วนใหญ่การถ่ายทอดดังกล่าวก็มักเกิดขึ้นในลักษณะของการแสวงหาแนวคิดในระดับสากลเข้ามาเพื่อสนับสนุนคุณค่าของแนวคิดเรื่องชุมชนในบริบทของสังคมไทย ภาวะดังกล่าวส่งผลให้พัฒนาการของแนวคิดเรื่องชุมชนในสังคมไทยปราศจากการพินิจพิเคราะห์อย่างรอบด้าน

ด้วยเห็นถึงปัญหาดังกล่าวของแนวคิดเรื่องชุมชนในประเทศไทย ผู้เขียนจึงต้องการใช้ออกสารฉบับนี้ในการถ่ายทอดเอาภาพรวมและแง่มุมต่างๆของข้อถกเถียงที่มีอยู่เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องชุมชนในระดับสากล โดยเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับวิวาทะชุมชนนิยมและเสรีนิยม เข้ามาสะท้อนกับแนวคิดเรื่องชุมชนที่มีอยู่ในประเทศไทย โดยเน้นให้การสะท้อนดังกล่าวนำไปสู่ความเข้าใจถึงแง่มุมของแนวคิดเรื่องชุมชนในประเทศไทยที่จำเป็นต้องได้รับการทบทวน และชี้ให้เห็นถึงทิศทางที่ควรจะเป็นของพัฒนาการของแนวคิด โดยเฉพาะหากจะต้องการให้แนวคิดเรื่องชุมชนในประเทศไทยไปด้วยกันได้กับการส่งเสริมเสรีภาพ

เอกสารฉบับนี้จะเน้นการเล่าถึงแนวคิดต่างๆของนักพัฒนาและข้อถกเถียงระหว่างแนวคิดเหล่านั้น โดยข้อถกเถียงที่นำมาถ่ายทอด จะเชื่อมโยงความสำคัญกับความแตกต่างและไม่ลงรอยกันระหว่างการให้ความสำคัญกับความเป็นชุมชนและการส่งเสริมเสรีภาพในระดับปัจเจก และด้วยเป้าหมายประสงค์ของผู้เขียนอยู่ที่ความต้องการพัฒนาให้แนวคิดเรื่องชุมชนในประเทศไทย โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับการพัฒนาชนบทนั้นเกิดความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น เนื้อหาของข้อถกเถียงที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดชุมชนนิยมและเสรีนิยมที่ผู้เขียนนำมาถ่ายทอด จึงจะไม่เน้นไปที่ความลึกซึ้งในทางปรัชญา แต่จะเน้นไปที่ประเด็นที่เกี่ยวข้องกับแนวทางปฏิบัติในการพัฒนาที่จับต้องได้และเข้าถึงง่าย

เนื้อหาของเอกสารชิ้นนี้แบ่งออกเป็นสามส่วน ในส่วนแรก ผู้เขียนจะอธิบายคร่าวๆถึงลักษณะของแนวคิดที่เรียกว่าแนวคิดชุมชนนิยม และผู้เขียนจะชี้ให้เห็นถึงสภาพความไม่ลงรอยกันระหว่างแนวคิดชุมชนนิยมกับการส่งเสริมเสรีภาพของปัจเจก ซึ่งเป็นหัวใจของแนวคิดเสรีนิยม นอกจากนี้ ผู้เขียนจะ

ชี้ให้เห็นถึงข้อถกเถียงในสามประเด็นการพัฒนาที่สะท้อนความขัดแย้งระหว่างแนวคิดชุมชนนิยมกับแนวคิดเสรีนิยม อันได้แก่ 1) ความไม่ลงรอยระหว่างการรักษาวัฒนธรรมและเสรีภาพ 2) ความหลักหลั่นกันระหว่างการสถาปนาและปกป้องสิทธิกลุ่มและการปกป้องสิทธิของปัจเจก และ 3) ความไม่ชัดเจนในลักษณะของความสัมพันธ์ระหว่างความเป็นชุมชนกับความเป็นประชาธิปไตย

ในส่วนที่สอง ผู้เขียนจะทำการสำรวจแนวคิดเรื่องชุมชนในประเทศไทยที่เกี่ยวกับประเด็นข้างต้น โดยการสำรวจจะครอบคลุมถึงสามมิติหลักของแนวคิดเรื่องชุมชนในประเทศไทย มิติแรกที่จะกล่าวถึง คือมิติของแนวคิดเรื่องชุมชนในฐานะวัฒนธรรมไทย โดยจะสำรวจจากงานวิชาการสายวัฒนธรรมชุมชน โดยเฉพาะของ อ.ฉัตรทิพย์ นาถสุภา มิติที่สองที่จะทำการสำรวจคือมิติของแนวคิดเรื่องสิทธิชุมชน โดยจะทำการสำรวจจากข้อเขียนเกี่ยวกับสิทธิชุมชนในประเทศไทย โดยเฉพาะของ อ.อาพันธ์ กาญจนพันธ์ และมิติสุดท้ายที่จะทำการสำรวจคือมิติของแนวคิดเรื่องชุมชนในฐานะของข้อเสนอในการปฏิรูประบบของการบริหารการปกครอง ซึ่งจะทำการสำรวจจากแนวคิดชุมชนจัดการตนเองและแนวคิดประชาธิปไตยชุมชน โดยจะศึกษาจากงานเขียนของ นพ.ประเวศ วะสี

และในส่วนที่สาม ผู้เขียนจะขมวดเนื้อหาในส่วนแรกของเอกสาร ซึ่งอธิบายถึงข้อถกเถียงที่เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องชุมชนในระดับสากล มาวิเคราะห์ถึงข้อจำกัดและโอกาสของแนวคิดเรื่องชุมชนในประเทศไทยที่ได้ถูกถ่ายทอดไว้ในเนื้อหาส่วนที่สองของเอกสาร โดยเป้าหมายหลักของการวิเคราะห์ในส่วนที่สามนี้ ก็เพื่อชี้ให้เห็นถึงแง่มุมของแนวคิดเรื่องชุมชนในประเทศไทยที่ต้องถูกพิจารณาให้รอบคอบยิ่งขึ้น และชี้ให้เห็นช่องทางการปรับปรุงแนวคิดเรื่องชุมชนของไทยให้ไปในทิศทางที่เกื้อหนุนกับการไปสู่เป้าหมายในการส่งเสริมเสรีภาพ ความเสมอภาค และความเป็นประชาธิปไตย

ส่วนที่ 1: ชุมชนกับเสรีภาพ: วิวาทะที่ยังไม่สิ้นสุด

สำหรับผู้ที่ศึกษาแนวคิดเรื่องชุมชนนั้น ปัญหาที่สำคัญที่พวกเขาต่างต้องประสบก็คือการหาคำจำกัดความให้กับแนวคิดดังกล่าว เพราะคำว่า "ชุมชน" มีความหมายที่หลากหลาย และความหมายต่างๆของมันยังอาจลึกลับไม่หยุดนิ่ง ด้วยตระหนักถึงคุณลักษณะดังกล่าว ผู้เขียนจึงต้องการอธิบายแต่แรกเริ่มก่อนถึงความหมายต่างๆที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดเรื่องชุมชน และตีกรอบให้กับความหมายของแนวคิดเรื่องชุมชนที่จะได้รับการเอ่ยถึงต่อไปในเอกสารฉบับนี้

โดยทั่วไปแล้ว การเอ่ยถึงคำว่า "ชุมชน" มักจะผสมผสานความหมายของชุมชนในสองรูปแบบไว้ด้วยกัน รูปแบบที่หนึ่งของความหมายก็คือการกล่าวถึงความสัมพันธ์ที่มีอยู่จริงระหว่างกลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่เดียวกัน มีความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกันอย่างแนบแน่น และมีรากฐานความเป็นมาร่วมกัน อย่างไรก็ตาม คำว่าชุมชนก็ยังมักจะแฝงไปด้วยความหมายอีกรูปแบบหนึ่ง ซึ่งก็คือความหมายของชุมชนในฐานะที่เป็น "อุดมคติ" เป็นจินตภาพของความสัมพันธ์อันเป็นที่ถวิลหา การเอ่ยถึงความเป็นชุมชนในรูปแบบที่

สองนี้ มักจะมาพร้อม ๆ กับการแสวงหาสถานะของการเป็นสมาชิกในสังคมที่ให้ความอบอุ่นและความปลอดภัย และการสร้างคุณค่าให้กับอัตลักษณ์ร่วม ความหมายทั้งสองรูปแบบของคำว่าชุมชนนี้ เป็นความหมายที่ประสานกันอยู่ในแนวคิดเรื่องชุมชนและยังมักจะสลับไปมาระหว่างกัน สร้างความคลุมเครือให้กับความหมายที่แท้จริงที่ผู้ใช้คำว่าชุมชนต้องการหมายถึง (Delanty, 2003:4-5)

อย่างไรก็ดี สำหรับการเอ่ยถึงแนวคิดเรื่องชุมชนในเอกสารฉบับนี้ นั้น ผู้เขียนต้องการเห็นเฉพาะเจาะจงไปที่รูปแบบของความหมายของชุมชนในฐานะที่เป็น "อุดมคติทางสังคม" โดยเฉพาะการนำเสนอให้ชุมชนเป็นปัจจัยและเป้าหมายที่สำคัญของการพัฒนา ทั้งในด้านการอนุรักษ์สิ่งที่มีคุณค่าต่อชีวิต การช่วยเหลือคนที่ยากไร้ขาดโอกาส และการพัฒนาการเมือง ความหมายของชุมชนในฐานะที่เป็นอุดมคติทางสังคมนั้น เป็นหัวใจหลักของแนวคิดที่ที่เรียกว่า "ชุมชนนิยม" (communitarianism) ซึ่งแขนงต่างๆของแนวคิดนี้จะได้รับการกล่าวถึงต่อไป

"ชุมชนนิยม" มักถูกใช้ในการเรียกถึงแนวคิดที่คล้ายคลึงกันของนักวิชาการและนักปรัชญากลุ่มหนึ่ง นักปรัชญาเหล่านี้ มีจุดร่วมกันในแนวคิดในการชี้ให้เห็นถึงปัญหาของแนวคิดเสรีนิยม โดยเฉพาะในแง่มุมมองด้านการเมือง โดยพวกเขาเชื่อว่าแนวคิดดังกล่าวให้ความสำคัญมากเกินไปต่อความเป็นปัจเจก และยังไม่มองเห็นถึงปัญหาหลายประการที่เกิดจากการที่แนวคิดเสรีนิยมให้คุณค่าอย่างสูงกับการส่งเสริมเสรีภาพและความเท่าเทียมกันระหว่างปัจเจก นักวิชาการที่ถูกกล่าวถึงในฐานะผู้ที่มีแนวคิดชุมชนนิยมและที่เป็นที่รู้จักกันดีก็เช่น Micheal Sandel, Charles Taylor และ William Kymlicka (Delaney, 1994)

นักวิชาการที่ถูกกล่าวถึงในฐานะที่สนับสนุนแนวคิดชุมชนนิยมมักจะมองว่าแนวทางในการพัฒนาสังคมไม่ควรจำกัดอยู่แค่การส่งเสริมเสรีภาพของปัจเจก แต่ยังจำเป็นต้องให้ความสำคัญกับคุณค่าร่วม (common goods) ของสังคม ตัวอย่างเช่น Micheal Sandel (1982) มักจะเน้นย้ำถึงจุดอ่อนของแนวคิดเสรีนิยม โดยเฉพาะที่ถูกนำเสนอโดย John Rawls ว่าละเลยถึงความเชื่อมโยงระหว่างสังคมกับปัจเจก และมองปัจเจกเป็นหน่วยหลักในระบบศีลธรรมมากเกินไป นอกจากการให้ความสำคัญกับคุณค่าร่วมในสังคมแล้ว ผู้สนับสนุนแนวคิดชุมชนนิยมหลายท่าน ยังเห็นว่าแนวทางเสรีนิยมนั้นผิดพลาดในการมองความดีงามของสังคมมนุษย์ว่ามีลักษณะที่มีความเป็นสากล พวกเขาเห็นแย้งว่าควรจะมีช่องทางให้ความหมายของความดีในสังคมที่ต่างกันนั้น ๆ มีความแตกต่างกันได้

อย่างไรก็ดี นักคิดที่สนับสนุนแนวคิดชุมชนนิยมนั้นไม่ได้ปฏิเสธคุณค่าของความเป็นเสรีนิยมโดยสิ้นเชิง พวกเขาส่วนใหญ่ไม่ได้ไม่เห็นด้วยไปทั้งหมดกับการให้ความสำคัญต่อคุณค่าของเสรีภาพและความเสมอภาคในเชิงปัจเจก และในทางกลับกัน นักคิดที่สนับสนุนแนวทางเสรีนิยมเช่น John Rawls ก็ไม่ได้มองไม่เห็นความสำคัญของคุณค่าร่วมในสังคมเลยเสียทีเดียว ฉะนั้น หากจะกล่าวให้ถูกต้องแล้ว ความแตกต่างที่มีอยู่ในทั้งสองฝั่งของวิวาทะชุมชนนิยมและเสรีนิยม จึงเป็นเพียงความแตกต่างในรายละเอียด

ทั้งในการจัดลำดับความสำคัญที่พอดีพอเหมาะระหว่างเสรีภาพและความเสมอภาคระหว่างปัจเจกกับ
คุณค่าร่วม (Delaney, 1994) และในการชูประเด็นที่ต่างกันมาเป็นประเด็นหลักในการพัฒนา

สำหรับการนำเสนอเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับวิวัฒนาการระหว่างชุมชนนิยมและเสรีนิยมในเอกสารฉบับนี้นั้น
ผู้เขียนจะนำเอาหลากหลายข้อเสนอในการพัฒนาที่มีลักษณะเป็นชุมชนนิยมมาสรุปให้เห็นถึงประเด็น
สำคัญของแต่ละข้อเสนอ และจะเสริมด้วยการถ่ายทอดข้อวิพากษ์ต่อข้อเสนอเหล่านั้น โดยเฉพาะที่มาจาก
มุมมองแบบเสรีนิยม แนวคิดในการพัฒนาที่มีลักษณะเป็นชุมชนนิยมที่ผู้เขียนได้รวบรวมมานั้น จะ
มีลักษณะร่วมกันตรงที่การให้ความสำคัญกับคุณค่าร่วมในระดับสังคมเช่นวัฒนธรรม การเห็นถึงคุณค่า
ของคุณลักษณะความเป็นชุมชน และเห็นช่องทางในการใช้ประโยชน์จากความเป็นชุมชนมาเป็น
เครื่องมือในการพัฒนา

เนื้อหาของการถ่ายทอดข้อเสนอในการพัฒนาบนแนวทางชุมชนนิยมและบทวิพากษ์ต่อข้อเสนอเหล่านั้น
จะถูกแบ่งออกเป็นสามส่วน ตามสามประเด็นในการพัฒนา ประเด็นแรกเป็นประเด็นพื้นฐานซึ่งเชื่อมโยง
โดยตรงกับความไม่ลงรอยกันระหว่างแนวคิดชุมชนนิยมและเสรีนิยม ซึ่งก็คือความขัดแย้งระหว่างการ
รักษาวัฒนธรรมและการส่งเสริมเสรีภาพ ประเด็นที่สองเป็นประเด็นที่ทำให้เห็นข้อถกเถียงที่เป็นรูปธรรม
มากขึ้น ซึ่งก็คือข้อถกเถียงระหว่างการสถาปนาสิทธิกลุ่ม โดยเฉพาะสิทธิที่อยู่บนฐานเชิงวัฒนธรรม และ
การปกป้องสิทธิและความเท่าเทียมกันของปัจเจก ส่วนประเด็นสุดท้ายคือข้อถกเถียงที่เกิดขึ้นระหว่างผู้
ที่เห็นด้วยและไม่เห็นด้วยกับแนวคิดที่ให้ความสำคัญกับความเป็นชุมชนในฐานะหัวใจหลักของระบบ
การเมืองแบบประชาธิปไตย

1.1 การรักษาวัฒนธรรมและการส่งเสริมเสรีภาพ

การมุ่งอนุรักษ์วัฒนธรรมถือเป็นแง่มุมที่สำคัญแง่มุมหนึ่งในแนวคิดชุมชนนิยม ด้วยความที่การอนุรักษ์
วัฒนธรรมในอีกแง่หนึ่งก็คือการมุ่งส่งเสริมหรือรักษาคุณค่าร่วม ซึ่งก็คือหัวใจของแนวคิดชุมชนนิยม
นั่นเอง ยิ่งเมื่อคำว่าอนุรักษ์วัฒนธรรมถูกตีความในความหมายกว้างให้รวมไปถึงการส่งเสริมอัตลักษณ์
และคุณค่าทางศีลธรรมที่โยงใยอยู่กับอัตลักษณ์แล้ว ความเชื่อมโยงระหว่างการอนุรักษ์วัฒนธรรมและ
แนวคิดชุมชนนิยมก็ยิ่งชัดเจนยิ่งขึ้น เมื่อการอนุรักษ์รักษาวัฒนธรรมถือเป็นแง่มุมที่สำคัญของแนวคิด
ชุมชนนิยม ความเป็นไปได้ที่การรักษาวัฒนธรรมนั้นจะขัดแย้งกันกับการส่งเสริมเสรีภาพ จึงเป็นสภาวะ
สำคัญที่ชี้ให้เห็นถึงความไม่ลงรอยกันระหว่างแนวคิดชุมชนนิยมและแนวคิดเสรีนิยมได้เป็นอย่างดี

เราสามารถมองได้ว่าการรักษาวัฒนธรรมนั้นเชื่อมโยงอยู่กับการส่งเสริมสังคมที่ดั่งามในสองลักษณะ
ลักษณะแรกก็คือการส่งเสริมวัฒนธรรมเพื่อนำไปสู่การพัฒนาสังคมโดยรวม และลักษณะที่สองก็คือการ
ส่งเสริมวัฒนธรรมของชนกลุ่มน้อยและคนชายขอบเพื่อสร้างเสริมโอกาสให้กับเขาเหล่านั้น ซึ่งในที่นี้
ผู้เขียนจะกล่าวต่อไปถึงการส่งเสริมวัฒนธรรมในทั้งสองลักษณะนี้

การส่งเสริมวัฒนธรรมของสังคมโดยรวม

สำหรับการส่งเสริมวัฒนธรรมในลักษณะแรก ซึ่งก็คือการส่งเสริมวัฒนธรรมโดยรวมของสังคมใดสังคมหนึ่งนั้น ลักษณะสำคัญก็คือข้อเสนอลักษณะดังกล่าวมักจะโยงใยอยู่กับแนวคิดเรื่องชุมชนที่เน้นไปที่ "การสูญเสีย" ที่เกิดขึ้นจากสังคมที่เปลี่ยนผ่าน ในระดับสากลแล้ว ความคิดในลักษณะนี้ถูกถ่ายทอดผ่านงานวิชาการชั้นที่เรียกได้ว่าสำคัญที่สุดชิ้นหนึ่งเกี่ยวกับแนวคิดเรื่องชุมชน งานชิ้นนี้ก็คืองานเรื่อง Gemeinschaft and Gesellschaft ของนักวิชาการชาวเยอรมันคนสำคัญในประวัติศาสตร์ Ferdinand Tonnies (1887)

ในงานชิ้นสำคัญข้างต้นของเขา Tonnies ได้นำเสนอมุมมองต่อการเปลี่ยนผ่านของสังคมตะวันตก ว่าได้เกิดการเปลี่ยนผ่านจากสังคมที่มีลักษณะความเป็นชุมชนหรือที่เขาเรียกว่า Gemeinschaft อันมีลักษณะสำคัญอยู่ที่วิถีชีวิตในชนบทที่โยงใยอยู่กับวัฒนธรรมประเพณี หรือวิถีชีวิตในเมืองที่ใกล้ชิดกับศาสนา ไปสู่สังคมสมัยใหม่ที่เขาเรียกว่า Gesellschaft ที่ไม่พึ่งพาวัฒนธรรมประเพณีอีกต่อไป แต่ทำงานตามกฎหมายเกณฑ์ที่เป็นทางการและรองรับได้ด้วยเหตุและผล ผ่านมุมมองของการเปลี่ยนผ่านดังกล่าว Tonnies ได้ย้ำเตือนถึงคุณค่าทางสังคมที่อาจต้องสูญเสียไปพร้อมกับการเข้าสู่สมัยใหม่ เป็นที่สังเกตได้ว่า สิ่งที่แฝงอยู่ในมุมมองของ Tonnies ก็คือการมองการเปลี่ยนแปลงของสังคมด้วยความหวาดระแวง และเน้นย้ำให้สังคมใดสังคมหนึ่งพยายามรักษาตนเองผ่านการรักษาวัฒนธรรมที่มีมาแต่เดิม มุมมองเช่นนี้เองได้กลายมาเป็นเนื้อหาที่มักจะแฝงอยู่ในแนวคิดที่เกี่ยวกับอนุรักษ์วัฒนธรรมมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

นักวิชาการในระดับสากลที่สำคัญอีกคนหนึ่งที่ได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์รักษาวัฒนธรรมก็คือ Samuel Huntington ซึ่งได้เสนอแนวคิดดังกล่าวผ่านงานอันมีชื่อเสียงของเขาคือ The Clash of Civilizations (Huntington, 1996) Huntington เสนอว่าสังคมต่างๆในโลกนั้นต่างก็มีรากฐานทางวัฒนธรรมเป็นของตนเอง และความท้าทายหลักที่สังคมต่างๆในโลกจะต้องพบเจอก็คือจะรักษาวัฒนธรรมของตนเองจากการปะทะกันกับวัฒนธรรมอื่นได้อย่างไร เพราะเขามองว่าการปะทะกันของวัฒนธรรมจะนำไปสู่ความขัดแย้ง ข้อเสนอดังกล่าวของ Huntington ดูจะเน้นให้เข้ากับสถานการณ์ของประเทศในโลกตะวันตกเป็นพิเศษ ด้วยสถานการณ์ของโลกตะวันตกนั้นเต็มไปด้วยความกังวลกับการเผชิญหน้าของวัฒนธรรมของพวกเขากับการหลั่งไหลเข้ามาของวัฒนธรรมอื่นๆเช่นวัฒนธรรมจากโลกมุสลิม

แนวคิดเช่นที่นำเสนอโดย Huntington นั้นถูกวิพากษ์วิจารณ์เป็นอย่างมากโดยนักวิชาการที่มีจุดยืนในเชิงเสรีนิยม นักปรัชญาและเศรษฐศาสตร์ที่เป็นที่รู้จักกันมากในระดับสากลเช่น Amartya Sen (2007) ได้วิพากษ์ถึงแนวคิดดังกล่าวว่าเต็มไปด้วยสมมุติฐานที่ผิดพลาด โดยเฉพาะการสร้างภาพให้วัฒนธรรมกลายเป็นเอกลักษณ์ที่แตกต่างกันของคนแต่ละกลุ่ม นำไปสู่การขีดเส้นแบ่งระหว่างวัฒนธรรม และการ

ละเลยความหลากหลายภายใต้วัฒนธรรมต่าง ๆ สมมุติฐานเหล่านี้นำมาซึ่งความหวาดระแวงว่าความแตกต่างในวัฒนธรรมจะต้องขัดแย้งและปะทะกัน Sen เสนอว่าแท้จริงแล้วภายในกลุ่มวัฒนธรรมต่าง ๆ เองก็มีความซับซ้อนและหลากหลายกันภายในอยู่สูง นอกจากนี้ แต่ละกลุ่มวัฒนธรรมต่างก็มีปฏิสัมพันธ์ข้ามพรมแดนของกันและกันอยู่ตลอดเวลา จนยากจะแยกวัฒนธรรมต่าง ๆ ออกจากกันได้อย่างชัดเจน เขาจึงเห็นการมองว่าวัฒนธรรมที่แตกต่างกันจะต้องขัดแย้งและปะทะกันนั้นจึงผิดพลาดตั้งแต่มุมมองระดับพื้นฐานต่อลักษณะของวัฒนธรรม (Sen, 2007)

นักปรัชญาการเมือง Seyla Benhabib ได้วิพากษ์แนวคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์วัฒนธรรมไว้ในแนวทางเดียวกันกับ Sen (Benhabib, 2002) ข้อวิพากษ์สำคัญของเธอก็คือความเข้าใจต่อวัฒนธรรมดังที่เสนอผ่านมุมมองที่เน้นการอนุรักษ์วัฒนธรรมนั้นเป็นความเข้าใจที่ผิด Benhabib ชี้ให้เห็นว่า แนวคิดดังกล่าวมักจะตีเส้นแบ่งระหว่างวัฒนธรรมของคนกลุ่มต่าง ๆ ไว้อย่างง่ายดาย สร้างภาพของวัฒนธรรมในฐานะระบบที่มีความเป็นหนึ่งเดียวและเข้ากันได้เป็นอย่างดีกับกลุ่มคนเจ้าของวัฒนธรรม Benhabib ชี้ว่า หากหันมามองจากมุมมองของคนที่อยู่ภายในวัฒนธรรมใดวัฒนธรรมหนึ่งเองแล้ว คนเหล่านั้นก็มักจะมองชีวิตของตนเองว่าอยู่บนความหลากหลายของอัตลักษณ์และวัฒนธรรมมากกว่าที่คนภายนอกมองพวกเขา และเช่นเดียวกับ Sen เธอยังเห็นว่าวัฒนธรรมนั้นแท้จริงแล้วเป็นชุดความหมายที่โยงใยกันกับกลุ่มคน ซึ่งแปรเปลี่ยนอยู่ตลอดเวลาไม่เคยหยุดนิ่ง วัฒนธรรมทุกวัฒนธรรมต่างก็ประกอบไปด้วยความหลากหลาย และวัฒนธรรมที่แตกต่างกันก็เชื่อมโยงและถ่ายเทกันอยู่ตลอดเวลา (ibid.)

Benhabib ได้สรุปอันตรายจากมุมมองต่อวัฒนธรรมที่ลดทอนความซับซ้อนและเปลี่ยนแปลงไว้ผ่านข้อความที่เธออ้างอิงมาจาก Terrence Turner ว่ามุมมองดังกล่าว

“risks essentialising the idea of culture as the property of an ethnic group or race, it risks rectifying cultures as separate entities by overemphasising their boundedness and distinctiveness; it risks overemphasising the internal homogeneity of cultures in terms that potentially legitimise repressive demands for communal conformity; and by treating cultures as badges of group identity, it tends to fetishise them in ways that put them beyond the reach of critical analysis” (Turner, 1993:412)

Benhabib ได้ให้ข้อเสนอแนะว่าการจะสร้างความยุติธรรมให้กับสังคมมนุษย์นั้น ไม่ควรไปหมกมุ่นอยู่กับมุมมองทางวัฒนธรรมซึ่งจะลงเอยกลายเป็นการแสวงหาที่ว่างเปล่า แต่ควรจะมุ่งไปที่การสร้างคุณค่าของการยอมรับนับถือและการสร้างความเท่าเทียมระหว่างปัจเจกเป็นสำคัญ และมองกระบวนการสร้างเสริมวัฒนธรรมเป็นแค่เป้าหมายรองที่คอยส่งเสริมกับเป้าหมายนี้เท่านั้น เมื่อมองเช่นนี้ การจะสนับสนุนวัฒนธรรมของกลุ่มต่าง ๆ ให้เท่าเทียมกันจะต้องไม่ไปละเมิดเสรีภาพของปัจเจกที่จะเลือกเป็น

ส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมใดๆ และเสรีภาพที่จะที่เข้าหรือออกจากกลุ่มวัฒนธรรมใด ๆ ก็ได้ (Benhabib, 2002)

การส่งเสริมวัฒนธรรมของชนกลุ่มน้อยและคนชายขอบ

นอกจากการเสนอให้การส่งเสริมวัฒนธรรมให้เป็นหนทางสู่การไปสู่สังคมที่ดีแล้ว ยังมีแนวคิดเกี่ยวกับการส่งเสริมวัฒนธรรมอีกลักษณะสำคัญที่โยงใยอยู่กับแนวคิดเรื่องชุมชน ก็คือแนวคิดในการส่งเสริมวัฒนธรรมของคนเล็กคนน้อยและผู้ด้อยโอกาสในสังคม เพื่อสนับสนุนการต่อสู้ทางสังคมให้กับพวกเขาเหล่านั้น แนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรมในลักษณะนี้เชื่อมโยงอยู่กับแนวคิดในการพัฒนาแบบท้องถิ่นนิยม (localism) ที่ชูเอาความสำคัญของภูมิปัญญาหรือวัฒนธรรมท้องถิ่นของเหล่าคนชายขอบ เข้ามาเพื่อต่อต้านการเอารัดเอาเปรียบที่ถูกมองว่าเกิดกับคนชายขอบเหล่านั้น

แนวคิดแบบท้องถิ่นนิยมนี้มักจะถูกถ่ายทอดผ่านสำนักคิดด้านการพัฒนาที่เรียกว่า Post Development Theories (โปรดดู Rahnema and Bawtree, 1997) โดยนักคิดที่สำคัญของสำนักคิดนี้เช่น Arturo Escobar มองว่าการพัฒนากระแสหลักของโลกที่เน้นการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยและแนวทางแบบเสรีนิยมใหม่นั้น แท้จริงแล้วแฝงไปด้วยวาทกรรมการพัฒนาที่ซ่อนไว้ซึ่งบทบาทในการเสริมการครอบงำของประเทศที่พัฒนาแล้วเหนือประเทศกำลังพัฒนา นักคิดในสำนักคิด Post Development Theories จึงพยายามหาทางออกให้กับปัญหาดังกล่าวด้วยการเสนอให้กระบวนการพัฒนาหันมาส่งเสริมคุณค่าท้องถิ่นและขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมจากรากหญ้า (grassroots movements) เท่านั้น พวกเขา มองว่าด้วยแนวทางนี้เท่านั้น การพัฒนาจึงจะหลุดจากการถูกครอบงำได้ และจะสร้างประโยชน์ให้กับผู้ถูกเอารัดเอาเปรียบในประเทศกำลังพัฒนาได้อย่างแท้จริง (Escobar, 1992; 1995)

อย่างไรก็ตาม แนวคิดในลักษณะนี้ได้รับการวิพากษ์วิจารณ์อย่างแพร่หลายในวงวิชาการด้านการพัฒนา นักวิชาการหลายท่านได้ชี้ให้เห็นว่าแนวทางดังกล่าว สุดท้ายแล้วอาจไม่ได้ช่วยเพิ่มเสรีภาพให้กับผู้ที่โดนเอารัดเอาเปรียบอยู่ในประเทศพัฒนาแต่อย่างใด เพราะการตีตราให้แนวปฏิบัติแนวใดแนวหนึ่ง กลายเป็น "วัฒนธรรมท้องถิ่น" นั้น สุดท้ายก็ไม่อาจหลีกเลี่ยงไปจากความสัมพันธ์ทางอำนาจได้ และในทางกลับกันก็อาจจะไปส่งเสริมการเอารัดเอาเปรียบกันภายในสังคมใดสังคมหนึ่งเสียเอง และแม้แต่ว่าแนวคิดท้องถิ่นนิยมก็สามารถกลายเป็นเครื่องมือในการเอารัดเอาเปรียบผ่านผู้ครองอำนาจรัฐหรือชนชั้นสูงในหลากหลายระดับ ตั้งแต่ในระดับประเทศจนถึงในระดับท้องถิ่น (Corbridge, 1998; Kiely, 1999)

นักวิชาการด้านการพัฒนาที่มีชื่อเสียงเช่น David Mosse และ Tania Li ยังได้ให้ข้อสังเกตไว้ว่าการสร้างเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้น แท้จริงแล้วก็โดนกำกับอยู่อีกที่ผ่านความต้องการของนักพัฒนาที่เป็นคนภายนอก มากไปกว่านั้น การอ้างถึงคุณค่าของภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้น ก็อาจจะกลับไปเสริมให้กระบวนการพัฒนานั้นเองถูกกำกับด้วยความเป็นเผด็จการของนักพัฒนาที่เชื่อมั่นในความดีงามใน

แนวคิดของตนเอง จนนำไปสู่การกีดกันไม่ให้เกิดการพัฒนาไปสู่เกิดการสร้างเสริมอำนาจให้กับผู้ด้อยโอกาสในสังคมอย่างแท้จริง (Li, 2007; Mosse, 2001; 2006)

1.2 สิทธิกลุ่มกับสิทธิของปัจเจก

การที่แนวคิดอันมีลักษณะชุมชนนิยมมักจะให้ความสำคัญกับลักษณะที่มีอยู่ร่วมกันของกลุ่มคน โดยเฉพาะในเชิงวัฒนธรรมและวิถีชีวิต นำไปสู่การเกิดขึ้นของข้อเสนอที่เป็นรูปธรรมจากแนวคิดชุมชนนิยม ข้อเสนอดังกล่าวก็คือข้อเสนอในการสถาปนาให้กลุ่มคนสามารถมีสิทธิในระดับกลุ่ม (group rights) ได้ ซึ่งสิทธิในระดับกลุ่มมักจะถูกเสนอให้สร้างขึ้นบนพื้นฐานของลักษณะที่กลุ่มคนถูกมองว่ามีอยู่ร่วมกัน ในส่วนนี้ของเอกสาร ผู้เขียนจะนำเสนอถึงเนื้อหาของข้อเสนอดังกล่าว และจะถ่ายทอดบทวิพากษ์ต่อข้อเสนอดังกล่าว โดยเฉพาะในส่วนที่เน้นย้ำถึงความไม่ลงรอยกันระหว่างการกำหนดสิทธิให้กับกลุ่มคน และการปกป้องสิทธิของปัจเจก

ลักษณะของแนวคิดในการกำหนดสิทธิให้กับกลุ่มคนนั้น สามารถแบ่งออกหลักๆ ได้สองชนิด ชนิดแรกก็คือการสถาปนาสิทธิที่ตั้งอยู่บนฐานของอัตลักษณ์ และชนิดที่สองก็คือสิทธิร่วมในการเป็นเจ้าของและการจัดการทรัพยากร โดยในส่วนต่อไปของบทความนี้ผู้เขียนจะได้กล่าวถึงเนื้อหาและบทวิพากษ์ต่อแนวคิดที่สนับสนุนสิทธิสองชนิดนี้ที่มีอยู่ในวงวิชาการสากล

การสถาปนาสิทธิกลุ่มที่ตั้งอยู่บนฐานของอัตลักษณ์

สำหรับสิทธิชนิดแรก ซึ่งก็คือสิทธิที่ตั้งอยู่บนฐานทางอัตลักษณ์นั้น ถูกนำเสนออยู่บนฐานคิดที่ว่าคนในสังคมโดยเฉพาะผู้ที่มีอัตลักษณ์และวัฒนธรรมอยู่ที่ชายขอบและโดนกีดกันจากคนส่วนใหญ่ จำเป็นต้องได้รับการ "ยอมรับ" (recognition) เพื่อให้พวกเขาได้มีความทัดเทียมกับคนอื่นๆ ในสังคม โดยนักวิชาการที่มีชื่อเสียงผู้สนับสนุนแนวคิดชุมชนนิยมก็เช่น Charles Taylor และ William Kymlicka

Charles Taylor เห็นว่าวัฒนธรรมเป็นโครงสร้างทางสังคมหลักในชีวิตมนุษย์ โดยวัฒนธรรมของชุมชนใดชุมชนหนึ่งก็จะมีบทบาทหลักในการกำหนดการเติบโตของ "ตัวตน" (self) ของสมาชิกชุมชนนั้นๆ (Taylor, 1990) ปัญหาสำคัญที่ Taylor พบก็คือการที่วัฒนธรรมและอัตลักษณ์ร่วมของกลุ่มคนในสังคมบางกลุ่มถูกดูแคลนในพื้นที่สาธารณะ จนนำไปสู่การสูญเสียความมั่นใจการฝังใจเอาความเจ็บปวดเข้าสู่ตนเองของสมาชิกกลุ่มที่ดูแคลน Taylor จึงเสนอว่า หากจะให้สมาชิกของชุมชนที่มีวัฒนธรรมแตกต่างกันต่างสามารถมีโอกาสในการพัฒนาตัวตนของตนเองได้โดยได้รับการยอมรับนับถือจากผู้อื่น รัฐก็จำเป็นต้องสนับสนุนให้มีการยอมรับอย่างเป็นทางการโดยเท่าเทียมกันกับอัตลักษณ์และวัฒนธรรมของพวกเขา (Taylor, 1994)

นักวิชาการที่มีชื่อเสียงที่ถูกมองว่าเป็นผู้สนับสนุนแนวคิดชุมชนนิยมเช่น Charles Taylor และ William Kymlicka ต่างก็เป็นผู้สนับสนุนแนวคิดในลักษณะนี้ อย่างไรก็ตาม จะเห็นได้ว่าเป้าหมายที่พวกเขาต้องการ ซึ่งก็คือการแสวงหาการยอมรับให้กับกลุ่มคนที่ถูกกีดกันจากสังคมนั้น แท้จริงแล้วก็ไม่จำเป็นต้องขัดแย้งกับเป้าหมายเชิงเสรีนิยมเช่นการสร้างเสรีภาพแต่อย่างใด เพราะการให้ความสำคัญกับเรื่องของวัฒนธรรมหรืออัตลักษณ์ในฐานะคุณค่าร่วมก็สามารถจะถูกใช้ให้เป็นเครื่องมือที่จะนำไปสู่การส่งเสริมเสรีภาพได้

ความพยายามในการสร้างการยอมรับถูกเสนออย่างเป็นรูปธรรมผ่านแนวคิดเรื่องสิทธิพื้นฐานทางวัฒนธรรม (cultural rights) ของ William Kymlicka ผู้ซึ่งมองว่าการจะสนับสนุนให้เกิดเสรีภาพให้กับสมาชิกในสังคมได้อย่างแท้จริงนั้น จำเป็นจะต้องรักษาความสมดุลระหว่างเป้าหมายทั้งสองให้ได้ เขาจึงเสนอให้มีการให้สิทธิในเชิง "วัฒนธรรม" ให้กับกลุ่มคนที่มีฐานทางเชื้อชาติและภาษาร่วมกัน ที่อาจตกอยู่ในฐานะที่เป็น "คนกลุ่มน้อย" ของวัฒนธรรมหลักในชาติ (Kymlicka, 1995)

ข้อเสนอที่เกี่ยวข้องกับการสร้างและส่งเสริมสิทธิในระดับกลุ่มของนักวิชาการเหล่านี้ ได้นำไปสู่ข้อวิพากษ์ซึ่งแบ่งออกได้เป็นสองประเด็นหลัก ประเด็นแรกก็คือ การสร้างสิทธิกลุ่มสนับสนุนกันไปได้ อย่างไรก็ตามกับการปกป้องสิทธิของปัจเจก และประเด็นที่สองก็คือ จะใช้ลักษณะอะไรของกลุ่มมาเป็นพื้นฐานในการสร้างสิทธิให้กับคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง โดยไม่ให้กลายเป็นการเอื้อประโยชน์ให้คนกลุ่มดังกล่าวเหนือคนกลุ่มอื่นๆ

สำหรับประเด็นแรก ซึ่งวิพากษ์ถึงการสร้างสิทธิให้กับกลุ่มคนว่าจะไปด้วยกันได้อย่างไรกับการปกป้องสิทธิของปัจเจก เป็นประเด็นที่นำไปสู่คำถามที่ลึกซึ้งในเชิงปรัชญาว่า "กลุ่มคน" นั้นมีคุณลักษณะที่ทำให้พวกเขามีสิทธิได้เหมือนเช่นที่ปัจเจกมีหรือไม่ นอกจากคำถามดังกล่าวแล้ว หากมองไปที่ผลจากการสถาปนาสิทธิให้กับกลุ่มคน ย่อมเสี่ยงไม่ได้ที่จะเกิดคำถามว่า จริงหรือที่การสร้างสิทธิให้กลุ่มคนจะสร้างเฉพาะผลที่ช่วยสนับสนุนกับสิทธิของสมาชิกกลุ่ม

ในประเด็นดังกล่าว Seyla Benhabib ได้วิพากษ์ไว้ว่า แนวคิดที่มุ่งเสนอความสำคัญของการสนับสนุนวัฒนธรรมเพื่อให้เกิดการ "ยอมรับ" กับกลุ่มคนที่ถูกดูแคลนในสังคมนั้น มีปัญหาในการให้ความหมายของการ "ยอมรับ" ว่างกว้างเกินไป และมองการยอมรับกลุ่มกับการยอมรับปัจเจกที่เป็นสมาชิกกลุ่มนั้นเป็นเรื่องเดียวกัน เธอเสนอว่า แท้จริงที่แล้ว ไม่ว่าจะใครก็ตามต่างก็สัมพันธ์อยู่กับอัตลักษณ์และวัฒนธรรมหลายชุด ฉะนั้นหากเป้าหมายที่แท้จริงคือการสร้างการยอมรับให้กับปัจเจกชน ก็น่าจะมองว่าแต่ละปัจเจกควรมีเสรีภาพในการเลือกอัตลักษณ์และวัฒนธรรมที่ต่างกันไปมาเป็นวัฒนธรรมและอัตลักษณ์ที่ส่งเสริมกับตัวตนของตนเอง (Benhabib, 2002)

Amartya Sen ได้เสนอข้อวิพากษ์ที่คล้ายกันว่าแนวคิดที่พยายามสร้างการยอมรับให้กับอัตลักษณ์ร่วม มักจะมีความเข้าใจที่ผิดว่าปัจเจกต่างก็มีอัตลักษณ์ที่แท้จริงของตนเองเพียงหนึ่งเดียว การมองเช่นนี้ ขัดแย้งกับความเป็นจริงที่ปัจเจกต่างสัมพันธ์อยู่กับอัตลักษณ์ที่หลากหลาย และปัจเจกก็ควรจะมีโอกาส ในการเลือกและให้ลำดับความสำคัญกับอัตลักษณ์ที่ตนเองต้องการ (Sen, 1999; 2007) นอกจากนี้ ทั้ง Benhabib และ Sen ต่างก็ชี้ให้เห็นว่าการมุ่งส่งเสริมวัฒนธรรมและอัตลักษณ์เพื่อจะสนับสนุนการ ยอมรับ ก็อาจมีอันตรายอีกด้านที่จะตามมา เพราะอาจจะกลายเป็นการสร้างกรอบทางสังคมที่ไม่ เอื้ออำนวยต่อเสรีภาพการของปัจเจกในค้นหาอัตลักษณ์และวัฒนธรรมที่ตัวปัจเจกนั้นแท้จริงแล้ว ต้องการ

สำหรับประเด็นที่สองของข้อวิพากษ์ต่อการสร้างสิทธิกลุ่มที่อิงอยู่กับวัฒนธรรม เป็นการวิพากษ์ถึง ปัญหาว่าการให้สิทธิกับคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งก็อาจจะนำไปสู่การเอารัดเอาเปรียบกับคนที่อยู่ในกลุ่มอื่นๆ ได้ ตัวอย่างเช่น ในการเสนอให้สร้างสิทธิกลุ่มให้กับชนกลุ่มน้อย Kymlicka ได้พยายามแยกคุณลักษณะ ของคนกลุ่มน้อยที่เป็นสมาชิกของชาติออกจากคุณลักษณะกลุ่มของผู้อพยพ และจำกัดข้อเสนอในการ สร้างสิทธิกลุ่มไว้เพียงสำหรับชนกลุ่มน้อยที่เป็นสมาชิกของชาติ (Kymlicka, 1995) อย่างไรก็ตาม การ แบ่งกลุ่มของชนกลุ่มน้อยในรูปแบบนี้ถูกวิพากษ์ว่าเป็นการสร้างเส้นแบ่งให้กับลักษณะไม่ได้แตกต่างกัน อย่างแท้จริง เพราะเมื่อมองไปในประวัติศาสตร์การเคลื่อนย้ายถิ่นฐานของผู้คนในอดีตแล้ว คนที่เป็นคน กลุ่มน้อยของชาติต่างๆนั้น จำนวนมากก็ล้วนแต่มีรากฐานมาจากการเป็นผู้อพยพในประวัติศาสตร์มาก่อน การให้สิทธิกลุ่มกับแค่ชนกลุ่มน้อยที่เป็นสมาชิกของชาติจึงไม่สามารถมีความชอบธรรมได้อย่างสมบูรณ์

นอกจากนี้ ยังมีข้อวิพากษ์ถึงผลจากการให้สิทธิกลุ่มจนนำไปสู่การให้สิทธิประโยชน์กับกลุ่มคนที่เคยถูก เอารัดเอาเปรียบ เช่น การให้โควตาพิเศษกับคนวรรณะต่ำในอินเดียให้เข้าถึงอาชีพต่างๆเช่นการรับ ราชการได้ แม้ว่าการให้สิทธิประโยชน์กับพวกเขาจะถูกสนับสนุนได้ว่าเป็นการแก้ไขการเอารัดเอา เปรียบที่เคยมีมาแต่ในอดีต แต่ในการกลับกัน ก็สร้างข้อก้ำกัให้กับสมาชิกอื่นๆในสังคมอินเดียที่ไม่ได้ รับการเข้าถึงสิทธิประโยชน์ที่ทัดเทียมกัน

การสถาปนาสิทธิกลุ่มในการจัดการทรัพยากร

สิทธิกลุ่มอีกชนิดที่เป็นที่กล่าวถึงกันมากในหมู่นักคิดเกี่ยวกับการพัฒนาก็คือสิทธิร่วมในการจัดการ ทรัพยากร แนวคิดที่สนับสนุนการสร้างเสริมสิทธิชนิดนี้นั้น มักอยู่บนมุมมองที่ว่าควรจะรักษาทรัพยากร บางชนิดให้คงอยู่ได้นั้น จะสามารถทำได้เพียงผ่านการสร้างสิทธิให้กลุ่มคนที่พึ่งพาอาศัยทรัพยากรนั้นๆ ได้ร่วมกันเป็นเจ้าของและร่วมกันจัดการทรัพยากรนั้นๆ อาจกล่าวได้ว่า ความนิยมของแนวคิดเรื่องสิทธิ ร่วมในการจัดการทรัพยากรนี้ มาจากความเข้าใจว่าแนวทางดังกล่าวจะนำไปสู่ผลสำเร็จในการดูแล ทรัพยากรให้สามารถอยู่ได้อย่างยั่งยืนมากกว่าวิธีการอื่นๆ

นักวิชาการที่เป็นต้นตอของแนวคิดการสร้างสิทธิในการจัดการทรัพยากรร่วม โดยเฉพาะในระดับของการจัดการทรัพยากรร่วมโดยชุมชน ก็คือ Elinor Ostrom นักเศรษฐศาสตร์รางวัลโนเบล Ostrom รู้สึกถึงความคับแคบของแนวคิดเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรร่วม ซึ่งเคยถูกมองว่าจะไม่สามารถหลีกเลี่ยงปัญหาโศกนาฏกรรมของทรัพยากรร่วม (tragedy of commons) ในลักษณะที่ทรัพยากรที่มีความเป็นสาธารณะจะถูกใช้มากเกินไปและผู้คนต่างจะป่วยเบี่ยงภาระหน้าที่กันในการดูแลรักษา

ข้อเสนอในอดีตต่อปัญหาโศกนาฏกรรมของทรัพยากรร่วมก็คือการให้รัฐเข้ามาจัดการหรือการสร้างสิทธิส่วนบุคคลหรือทรัพยากรนั้นๆ แต่ Ostrom ได้แสดงให้เห็นผ่านกรณีศึกษาของการจัดการทรัพยากรร่วมที่เกิดขึ้นได้และประสบความสำเร็จอยู่ในหลายพื้นที่ว่า แท้จริงแล้วชุมชนเองก็มีความสามารถที่จะสร้างกฎเกณฑ์ในการดูแลทรัพยากรและแก้ปัญหาโศกนาฏกรรมของทรัพยากรร่วมได้ โดยเฉพาะหากชุมชนนั้นๆ มีคุณลักษณะที่เหมาะสม ผลจากข้อสังเกตนี้เองได้นำไปสู่แนวคิดในการจัดรูปแบบให้ชุมชนร่วมกันดูแลทรัพยากรได้ (Ostrom, 1990)

อย่างไรก็ดี อาจกล่าวได้ว่างานศึกษาของ Ostrom ได้ถูกขยายผลไปมากจนอาจมากเกินไปเหนือหาที่ตัวเธอเองได้นำเสนอไว้อย่างแท้จริง แท้จริงแล้วสิ่งที่ Ostrom เองต้องการเสนอจากงานวิจัยอันเลื่องชื่อของเธอไม่ใช่การนำเสนอข้อเสนอให้ชุมชนนั้นมีสิทธิในการจัดการทรัพยากร เธอกล่าวถึงงานวิจัยของตัวเองในฐานะการพัฒนากรอบแนวคิดที่สามารถนำมาวิเคราะห์ความสามารถของชุมชนในการสร้างกิจกรรมร่วมเช่นการจัดการทรัพยากรมากกว่า

มากไปกว่านั้น Ostrom ไม่ได้เสนอว่าการให้กลุ่มคนมาจัดการทรัพยากรร่วมกันจะประสบผลสำเร็จเสมอไป งานศึกษาของเธอไม่ได้มีแต่กรณีของชุมชนที่ประสบความสำเร็จในการจัดการทรัพยากรด้วยตนเอง แต่ยังมีกรณีศึกษาอีกหลายกรณีของชุมชนที่ล้มเหลวในการดูแลทรัพยากรร่วม อาจกล่าวได้ว่า เหล่าผู้ที่อ้างแนวคิดของ Ostrom มาสนับสนุนให้ชุมชนมีสิทธิในการจัดการทรัพยากรร่วมนั้น มักจะก้าวข้ามขั้นตอนที่สำคัญที่ Ostrom ได้วางรากฐานเอาไว้ ซึ่งก็คือการค้นหาและกำหนดคุณลักษณะของชุมชนที่จะมีความสามารถในการดูแลทรัพยากรด้วยตนเองได้เสียก่อน แล้วจึงสนับสนุนเฉพาะให้ชุมชนเหล่านั้นได้มีโอกาสดูแลจัดการทรัพยากรร่วม

ข้อผิดพลาดซึ่งมักจะเกิดขึ้นกับแนวคิดการจัดการทรัพยากรร่วมกันของชุมชน ได้รับการเน้นย้ำโดยนักวิชาการด้านการพัฒนา เช่น Aruna Agarwal และ Clark Gibson โดยเขาทั้งสองได้ร่วมกันวิพากษ์แนวคิดดังกล่าวว่ามักจะอยู่บนฐานของข้อสมมติเกี่ยวกับคุณลักษณะของชุมชนที่คลาดเคลื่อนไปจากความเป็นจริง โดยเฉพาะการมองว่าชุมชนนั้นเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันและมีความเป็นอิสระจากภายนอก เขาทั้งสองเห็นว่าชุมชนที่มีลักษณะดังกล่าวอันส่งเสริมต่อความสามารถในการจัดการทรัพยากรร่วมนั้น แท้จริงแล้วอาจหาได้ยากในความเป็นจริงเสียด้วยซ้ำ (Agarwal and Gibson, 2001)

1.3 ความเป็นชุมชนกับความป็นประชาธิปไตย

สำหรับแง่มุมสุดท้ายของแนวคิดชุมชนนิยมที่เอกสารฉบับนี้ต้องการกล่าวถึง ก็คือแนวคิดที่เชื่อว่าความเป็นชุมชนนั้นจะช่วยสนับสนุนความเป็นประชาธิปไตย แนวคิดดังกล่าวถูกถ่ายทอดออกมาเป็นสำคัญในครั้งแรกโดยนักรัฐศาสตร์ชาวฝรั่งเศสที่มีชื่อว่า Alexis de Tocqueville ซึ่งได้แนวคิดดังกล่าวจากการศึกษาสภาพความเป็นประชาธิปไตยในสหรัฐอเมริกา Tocqueville ได้เดินทางไปอเมริกาเมื่อต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 และพบว่าระบอบประชาธิปไตยในอเมริกานั้นมีคุณภาพมากกว่าที่เขาคาดเอาไว้มาก เขาได้ตั้งข้อสังเกตที่สำคัญว่า คุณภาพของการเมืองในอเมริกา น่าจะมีรากฐานมาจากการมีอยู่มากมายของสมาคมและชมรมอาสาสมัคร เพราะการรวมกลุ่มกันเหล่านี้ช่วยเป็นตั้งโรงเรียนฝึกคุณภาพความเป็นพลเมืองให้กับผู้คน (Tocqueville, 2000)

แนวคิดของ Tocqueville ถูกถ่ายทอดมาในยุคปัจจุบันผ่านแนวคิดที่ได้รับความนิยม เช่น แนวคิด"ทุนทางสังคม" (social capital) โดยนักวิชาการคนสำคัญที่สร้างจุดเชื่อมโยงดังกล่าวก็คือ Robert Putnam นักรัฐศาสตร์ชาวอเมริกัน Putnam ถ่ายทอดแนวคิดที่เชื่อมโยงความเป็นชุมชนกับคุณภาพของระบบการเมืองผ่านงานชิ้นสำคัญของเขาสองชิ้น งานชิ้นแรกก็คือการศึกษาเปรียบเทียบผลจากสถาบันทางการเมือง โดยเปรียบเทียบอิตาลีเหนือและใต้ เขาพบว่าคุณภาพของสถาบันทางการเมืองของอิตาลีเหนือ นั้นดีกว่าทางใต้อย่างมีนัยยะสำคัญ และได้ให้คำอธิบายว่าความแตกต่างนั้นน่าจะมีรากฐานมาจากการที่อิตาลีเหนือมีประวัติศาสตร์การมีอยู่มากมายของชมรมช่างฝีมือต่างๆ ต่างไปจากอิตาลีทางใต้ที่ไม่มีสิ่งเหล่านี้ ความแตกต่างดังกล่าวทำให้ทางอิตาลีเหนือมี"ทุนทางสังคม"ที่นำไปสู่ความสัมพันธ์ที่สร้างเสริมกันระหว่างสังคมและรัฐ นอกจากนี้เขายังอธิบายถึงทุนทางสังคมไว้ว่าเป็นลักษณะของความสัมพันธ์ในสังคมที่ช่วยส่งเสริมให้เกิดการกระทำร่วมกันต่างๆ เช่น ความไว้วางใจซึ่งกันและกัน และมีมิตรภาพระหว่างกัน (Putnam, 1993)

ในงานชิ้นสำคัญอีกชิ้นหนึ่งที่มีชื่อว่า Bowling Alone (Putnam, 2001) Putnam ได้ศึกษาการลดคุณภาพลงของทุนทางสังคมในอเมริกาผ่านช่วงเวลาหลายทศวรรษที่ผ่านมา และใช้โอกาสดังกล่าวในการพัฒนาแนวคิดเรื่องทุนทางสังคมของเขาให้ชัดเจนขึ้น เขาให้ความหมายที่ชัดเจนขึ้นว่าทุนทางสังคมนั้นหมายถึงคุณลักษณะที่เกี่ยวข้องกับโครงข่ายทางสังคม คุณค่าทางสังคม และความไว้วางใจซึ่งกันและกัน ซึ่งจะช่วยทำให้สมาชิกของสังคมสามารถรวมกันไปสู่เป้าหมายที่ต่างต้องการได้อย่างมีประสิทธิภาพ เขาได้แบ่งชนิดของทุนทางสังคมไว้เป็นสองประเภท ก็คือทุนทางสังคมในลักษณะกลมเกลียว (bonding) ซึ่งช่วยสร้างความเหนียวแน่นกันในกลุ่ม และทุนทางสังคมในลักษณะประสาน (bridging) ซึ่งช่วยเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มที่แตกต่างกัน นอกจากนี้ Putnam ยังได้เสนอว่าทุนทางสังคมจะเป็นปัจจัยที่ช่วยต่อสู้กับอำนาจของทุนและความไม่แยแสของสมาชิกสังคมต่อความเป็นไปของส่วนรวม

นอกจาก Putnam แล้ว ยังมีนักคิดชาวอเมริกันที่สำคัญอีกคนหนึ่งซึ่งมีแนวคิดว่าเป็นชุมชนคือรากฐานของระบบการเมืองที่ดี เขาผู้นั้นก็คือ Amitai Etzioni ผู้ซึ่งเสนอแนวคิดว่าเป็นชุมชนนั้นเป็นฐานทางศีลธรรมที่จะช่วยให้เกิดพลเมืองที่เปี่ยมด้วยความรับผิดชอบและมีความพร้อมที่จะมีส่วนร่วมร่วมกับ แนวคิดชุมชนนิยมของเขานั้นให้ความสำคัญกับชุมชนในฐานะความสัมพันธ์ที่จะช่วยให้สมาชิกของสังคมเกิดการตระหนักรู้ถึง "หน้าที่" Etzioni มองว่าการสร้างเสริมความเป็นชุมชนของชุมชนท้องถิ่นและกลุ่มเพื่อนบ้าน (neighbourhood) จะช่วยสร้างคุณค่าทางสังคมในลักษณะดังกล่าวได้ (Etzioni, 1995)

อย่างไรก็ดี ยังมีนักวิชาการที่เห็นแย้งกับแนวคิดเรื่องทุนทางสังคมหรือมองว่าความเป็นชุมชนนั้นก็สร้างปัญหาให้กับความเป็นประชาธิปไตยได้ John Harriss นักวิชาการชาวอังกฤษวิพากษ์แนวคิดเรื่องทุนทางสังคมว่ามองข้ามบทบาทที่สำคัญของสถาบันของรัฐในการสนับสนุนพัฒนาการของระบอบประชาธิปไตย และเขายังวิพากษ์ว่าการให้ความสำคัญกับทุนทางสังคมเป็นเครื่องมือในการพัฒนานั้นอาจนำไปสู่ความผิดพลาดในการเน้นให้การพึ่งพาตนเองเป็นทางออกให้กับปัญหาของคนยากจนและด้อยโอกาส ข้อเสนอเช่นนี้ไม่ต่างกับการผลักระให้กับผู้ที่ประสบความยากลำบากในชีวิตตนเองอยู่แล้วต้องให้หาทางออกด้วยตนเอง Harriss มองว่าแนวคิดเรื่องทุนทางสังคมได้กลายเป็นวาทกรรมการพัฒนาที่สนับสนุนมุมมองแบบอนุรักษนิยมต่อระบบสวัสดิการที่เน้นการลดบทบาททางสวัสดิการของรัฐ และเสนอว่าการจะพัฒนาส่งเสริมให้เกิดประชาธิปไตยและเสรีภาพกับคนยากไร้นั้นจำเป็นจะต้องเน้นบทบาทของภาครัฐไปพร้อม ๆ กับคนในสังคม (Harriss, 2001)

นอกจากนี้ ในมิติของการสนับสนุนวัฒนธรรมความเป็นชุมชนนั้น ยังมีนักสังคมวิทยาชื่อดังเช่น Zygmunt Bauman และ Alain Touraine ที่วิพากษ์ว่าการเน้นความเป็นชุมชนนั้นอาจนำไปสู่สภาพสังคมที่ไม่เกื้อหนุนกับเสรีภาพและประชาธิปไตยแต่อย่างใด Bauman ได้เสนอแนวคิดที่มองชุมชนในฐานะของจินตนาการถึงสังคมที่อบอุ่นและปลอดภัย สำหรับเขาแล้วชุมชนมีลักษณะสำคัญอยู่ที่การเป็นภาพอุดมคติที่นำพาให้ผู้คนที่คิดฝันถึงมันพยายามไปถึง อย่างไรก็ตาม Bauman ได้เตือนว่าความพยายามไปถึงจินตภาพของชุมชนที่อบอุ่นและปลอดภัยนั้นเอง มักจะกลักลับกลายเป็นสร้างกรอบทางสังคมที่รัดกุมเสรีภาพของสมาชิกในสังคม มากไปกว่านั้น จินตนาการถึงชุมชนในอุดมคดียังมักจะทำให้คนในสังคมตีกรอบกีดกันตนเองออกจากคนกลุ่มอื่นๆที่พวกเขาถือว่าแตกต่างไปจากกลุ่มของตนเอง (Bauman, 2001)

Touraine นักสังคมวิทยาชาวฝรั่งเศสได้เสนอมุมมองเชิงวิพากษ์ว่าการส่งเสริมความเป็นชุมชนนั้นละที่ควรจะถูกมองว่าเป็นอันตรายต่อประชาธิปไตย เขาเห็นความคล้ายคลึงกันระหว่างการสนับสนุนความเป็นชุมชนกับแนวคิดชาตินิยม ซึ่งมักจะมุ่งสนับสนุนความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันให้อยู่เหนือความเป็นปัจเจก และยังคงมองว่าแนวคิดที่สนับสนุนความเป็นชุมชนมักจะหมกมุ่นอยู่กับประเด็นเรื่องอัตลักษณ์มากเกินไป Touraine วิพากษ์ว่าความหมกมุ่นกับอัตลักษณ์นี้เองซึ่งจะเป็นอันตรายต่อความเป็น

ประชาธิปไตย โดยเฉพาะในสภาพที่การปกป้องสิทธิมนุษยชนและเสรีภาพส่วนบุคคลก็ยังไม่เพียงพอ ด้วยซ้ำ และเขายังเห็นว่า การสนับสนุนความเป็นชุมชนมักจะมาพร้อมๆ กับการแสวงหาฉันทามติและความเห็นที่ไปในทางเดียวกัน ซึ่งแนวทางดังกล่าวขัดแย้งกับการสนับสนุนให้เกิดการถกเถียง แลกเปลี่ยน ซึ่งเป็นหัวใจของระบบประชาธิปไตยที่มีคุณภาพ (Touraine, 1997; 2000)

ส่วนที่ 2 แนวคิดเรื่องชุมชนในประเทศไทย: วัฒนธรรม ประชาธิปไตย และสิทธิ จากมุมมองของชุมชน

แม้ว่าคำว่า "ชุมชนไทย" จะให้ภาพของการอยู่ร่วมกันที่มีมาแต่อดีต แต่คำว่าชุมชนก็ไม่ได้ปรากฏให้เห็นมาก่อนในวงวนคำศัพท์ของไทยจนถึงในศตวรรษที่ 20 โดยพระองค์เจ้าวรรณไวทยากรณ์เป็นผู้ประดิษฐ์คำว่าชุมชนจากการผสมผสานเอาสองคำเข้าด้วยกัน คือคำว่า "ชุม" อันหมายถึงการเข้ามา รวมกันอย่างใกล้ชิด และคำว่า "ชน" อันหมายถึงผู้มีชีวิต เมื่อรวมทั้งสองคำเข้าด้วยกัน คำว่าชุมชนถูกใช้ ในการเรียกกลุ่มคนที่อยู่รวมกัน และแม้ว่าคำนี้จะใช้ได้ทั้งในบริบทของคนในเมืองและชนบท แต่โดยส่วนใหญ่คำนี้จะถูกใช้ไปเพื่อเอ่ยถึง "ชาวบ้าน" และ "หมู่บ้าน" ในชนบทมากกว่า (Reynolds, 2009)

แม้คำว่าชุมชนจะเพิ่งเกิดขึ้นมาไม่นานในสังคมไทย แต่พัฒนาการของความหมายที่โยงอยู่กับคำดังกล่าวกลับแตกแขนงออกไปในหลายทิศทาง ก่อนที่คำว่าชุมชนจะกลายมาเป็นหัวใจสำคัญของแนวคิดด้านการพัฒนาในปัจจุบัน คำๆ นี้เคยถูกใช้มาภายใต้เป้าประสงค์ที่หลากหลาย ในยุคแรกเริ่ม "ชุมชน" ถูกใช้โดยนักคิดหัวก้าวหน้าเช่น กุหลาบ สายประดิษฐ์ และจิตร ภูมิศักดิ์ ในการนำเสนอแนวคิดที่มีลักษณะสังคมที่นิยม อย่างไรก็ดี ในเวลาถัดมา ชุมชนได้กลายมาเป็นส่วนหนึ่งของวงศาววนคำศัพท์ที่ถูกหยิบมาใช้โดยรัฐไทยในการจัดการการปกครอง การเปลี่ยนแปลงของคำว่าชุมชนมาเป็นศัพท์ในการปกครองนี้เกิดขึ้นในยุคสงครามเย็น ในบริบทที่สหรัฐอเมริกาได้ให้ความสนับสนุนกับรัฐบาลไทยผ่านโครงการพัฒนาต่างๆ ในบริบทนี้เอง กระทรวงมหาดไทยได้ก่อตั้งกรมการพัฒนาชุมชนขึ้น ด้วยหวังจะให้งานของกระทรวงดังกล่าวสร้างการพัฒนาให้กับคนในชนบท เพื่อให้พวกเขาสามารถสื่อสารข้อมูลจากเจ้าหน้าที่รัฐเข้าไปสู่หมู่บ้าน และจากหมู่บ้านขึ้นไปสู่รัฐ (ibid.)

จุดที่สำคัญยิ่งในพัฒนาการทางความหมายของคำว่าชุมชนในประเทศไทย เกิดขึ้นในเวลาถัดมา ในลักษณะที่แตกต่างอย่างสิ้นเชิงกับการเป็นแนวทางการพัฒนาและปกครองของรัฐ พัฒนาการดังกล่าวมาจากกลุ่มนักพัฒนาเอกชนผู้ซึ่งหยิบเอาคำว่าชุมชนมาใช้ประกอบไปกับแนวทางการพัฒนาชนบทที่เสนอทางเลือกที่แตกต่างไปจากการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยหรือการพัฒนาที่เน้นมิติทางเศรษฐกิจ นักพัฒนาเหล่านี้หันมาเน้นคุณค่าของวัฒนธรรมประเพณีของคนในชนบท การให้ความหมายกับชุมชนในฐานะการพัฒนาทางเลือกได้รับการพัฒนาต่อมาจากนักคิดนักวิชาการจนกลายมาเป็นแนวคิดที่เรียกว่า "แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน" โดยนักคิดทางการพัฒนาที่สำคัญในสังคมไทยหลายท่านมีส่วนสำคัญในการ

ผลิตและเผยแพร่แนวคิดนี้ ตัวอย่างเช่น ฉัตรทิพย์ นาถสุภา บำรุง บุญปัญญา อภิชาติ ทองอยู่ ประเวศ วะสี จนพัฒนาไปสู่การเกิดขึ้นของแนวคิดการพัฒนาทางเลือกอื่น ๆ จากฐานแนวคิดเรื่องชุมชนในเวลาถัดมา (ยุกติ, 1995)

แม้คำอธิบายเพียงสั้น ๆ ข้างต้นถึงพัฒนาการของความหมายที่โยงอยู่กับคำว่าชุมชน ก็ช่วยให้สังเกตเห็นได้ถึงความสับสนและความหลากหลายในความหมายของชุมชนในบริบทของประเทศไทย อาจกล่าวได้ว่า คุณลักษณะของความไม่ชัดเจนในความหมายนี้เองที่ช่วยให้คำว่า "ชุมชน" ถูกใช้อย่างมากมายในสังคมไทย เพราะความไม่ชัดเจนช่วยให้คำว่าชุมชนถูกใช้ถ่ายทอดเป้าหมายทางสังคมได้อย่างมากมาย จนแทบจะเข้ากับอุดมการณ์ทางสังคมใด ๆ ก็ได้ ทั้งเสรีนิยม สังคมนิยม และอนุรักษนิยม

ไม่ใช่แค่ความไม่ชัดเจนในความหมายเท่านั้นที่อาจถือได้ว่าเป็นลักษณะสำคัญของคำว่า ชุมชน คุณลักษณะอีกประการที่ทำให้คำว่าชุมชนกลายเป็นศัพท์ด้านการพัฒนาที่ถูกใช้อย่างมากมายในสังคมไทยก็คือการเป็นคำที่มีลักษณะเชิงคุณค่า (normative) ที่แฝงไปด้วยภาพของสังคมอันเป็นที่พึงปรารถนา ด้วยคุณลักษณะนี้เอง คำว่าชุมชนจึงมักจะถูกผสมเข้ามาแสดงถึงความใฝ่ฝันหาสังคมในอุดมคติ และการเอ่ยถึงชุมชนจึงมักจะถูกใช้ไปพร้อม ๆ กับการถวิลหาทางออกให้กับปัญหาต่างๆ ในสังคม คุณลักษณะนี้พบได้ในหลากหลายแขนงของแนวคิดเรื่องชุมชนในประเทศไทย ตั้งแต่แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน แนวคิดสิทธิชุมชน และแนวคิดชุมชนจัดการตนเองและประชาธิปไตยชุมชน (see Shigetomi, 2013) ซึ่งในส่วนต่อไปของเอกสารฉบับนี้ ผู้เขียนจะอธิบายถึงใจความสำคัญของแนวคิดเหล่านี้

2.1 แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน

หากจะกล่าวถึงแนวคิดด้านการพัฒนาที่ยึดโยงอยู่กับชุมชนแล้ว คงเลี่ยงไม่ได้ที่จะต้องกล่าวถึงแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน ซึ่งถือเป็นฐานเริ่มต้นของการนำเอาแนวคิดเรื่องชุมชนมาเชื่อมโยงกับการพัฒนาในบริบทของประเทศไทย แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนนั้นมีจุดเริ่มต้นมาจากแนวคิดขององค์กรพัฒนาเอกชนในประเทศไทยที่เกิดขึ้นในช่วงต้นทศวรรษ 1980 จุดเริ่มต้นของแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนที่งานวิชาการต่างๆ เข้าใจตรงกันก็คือแนวคิดดังกล่าวเกิดจากความพยายามของกลุ่มนักพัฒนาเอกชนที่ต้องการหาแนวทางการพัฒนาทางเลือก จึงหันไปหยิบยกเอาวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่นของชาวบ้านมาเป็นปัจจัยที่ส่งเสริมกับงานพัฒนาของตนเอง (ยุกติ, 1995) ด้วยเหตุนี้ รายละเอียดงานเขียนหรือสัมมนาด้านการพัฒนาที่เป็นพื้นฐานของแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนในช่วงแรกจึงมีหัวข้อเช่น ผ้าป่าข้าวช่วยชาวบ้านได้ หรือ วัฒนธรรมไทยกับงานพัฒนาชนบท ซึ่งเน้นถึงประโยชน์ของการนำเอาวัฒนธรรมของชาวบ้านมาใช้ในงานพัฒนา (ibid.)

การเติบโตของแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนในยุคแรกเริ่มแทบจะแยกกันไม่ออกจากการเติบโตขององค์กรพัฒนาเอกชนในประเทศไทย หากจะว่าไปแล้วแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนก็คือ "แนวทางการทำงาน" ของ

เหล่าองค์กรพัฒนาเอกชนในประเทศนั่นเอง ฉะนั้น ตั้งแต่แรกเริ่มจนถึงปัจจุบันแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนก็มีลักษณะที่ผสมกันอย่างแยกไม่ออกระหว่างการเป็น"แนวทาง"และ"แนวคิด"

นอกจากลักษณะการเป็นแนวทางการปฏิบัติขององค์กรพัฒนาเอกชนแล้ว สภาพสำคัญอื่นๆในอดีตที่ผลักดันให้เกิดแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนก็ยังคงกลายเป็นแง่มุมที่แฝงอยู่ในแนวคิดเช่นกัน สภาพที่ฝังใ้ อยู่ในแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนนั้นก็เช่น การพัฒนาที่เหลื่อมล้ำ อำนาจรัฐแบบเผด็จการ การแสวงหาทางเลือกในการพัฒนา (ibid.) สาธารณของแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนมักจะวนเวียนอยู่กับการมองเห็นรัฐและทุนเป็นสิ่งที่เลวร้าย มุ่งแต่เอาไรต์เอาเปรียบและทำลายชาวบ้าน และพยายามเสนอถึงแนวทางการพัฒนาที่หันหลังให้กับสิ่งเหล่านี้ผ่านการพึ่งพาตนเองและการกลับสู่รากเหง้าทางวัฒนธรรมของชุมชน แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนจากอดีตจนถึงปัจจุบันเปรียบเสมือนภาพสะท้อนของปัญหาจากรัฐและตลาดที่ไม่เลือนหายไปแม้ว่าสภาพโดยรวมจะเปลี่ยนแปลงไป

จากจุดกำเนิดที่ผูกพันอยู่กับงานขององค์กรพัฒนาเอกชน แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนถูกทำให้เป็นระบบมากขึ้นจนกลายเป็นแนวคิดที่มีพื้นฐานทางวิชาการโดยเฉพาะจากงานของ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา อาจารย์ฉัตรทิพย์ ได้สร้าง"ความจริง"ให้กับอุดมคติของชุมชน ผ่านการเสนอว่าเศรษฐกิจแบบชุมชนเป็นระบบที่"มีอยู่จริง" ในอดีตของสังคมไทยมาแต่ช้านานในรูปแบบการดำรงชีวิตใน "หมู่บ้านไทย" (ฉัตรทิพย์, 1984)

อาจารย์ฉัตรทิพย์เสนอแนวคิดข้างต้นผ่านงานวิชาการด้านประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ ซึ่งเสนอภาพของเศรษฐกิจไทยในชนบทในระยะเวลายาวนานตั้งแต่ยุคที่อ.ฉัตรทิพย์เรียกว่ายุคศักดินา (คศ.1455-1855) จนมาถึงยุคหลังสนธิสัญญาบาวริง (คศ.1855-1932) เนื้อหาหลักที่อ.ฉัตรทิพย์นำเสนอคือการอธิบายว่าในอดีตนั้นสังคมชนบทไทยต่างก็ใช้ระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งพากันเองกันในหมู่บ้าน โดยปัจจัยที่ทำให้หมู่บ้านพึ่งพากันเองได้สำเร็จก็คือวัฒนธรรมความเป็นชุมชนอันประกอบไปด้วยส่วนประกอบสำคัญ เช่น ความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดเกี่ยวพันกันในลักษณะเครือญาติ ภูมิปัญญาชาวบ้านที่ถูกใช้ในการดำรงชีวิตประจำวัน การผลิต การแก้ปัญหาด้านความเป็นอยู่ต่างๆ และความเชื่อกับประเพณีต่างๆที่โยงใยคนในหมู่บ้านเข้าด้วยกัน

อ.ฉัตรทิพย์เสนอว่าการอยู่ร่วมกันเป็นชุมชนบนความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดและระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพได้ถูกภัยอันตรายเข้ามาทำให้เสื่อมลงจากการเข้ามาของระบบตลาด ซึ่งการรุกรานของระบบตลาดนี้ถูกเร่งปฏิกิริยาให้เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วในสังคมไทยผ่านสนธิสัญญาบาวริง แต่อย่างไรก็ดี ชุมชนหมู่บ้านไทยก็ยังพยายามอยู่รอดจากการเข้ามาขูดรีดทั้งจากรัฐไทยและระบบตลาดผ่านการพยายามรักษาระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพและความสัมพันธ์แบบชุมชนเอาไว้ ด้วยข้อสังเกตนี้ การพยายามต่อสู้กับการเข้ามาขูดรีดโดยตลาดและรัฐผ่านการรักษาความเป็นชุมชนจึงเป็นสิ่งทีอ.ฉัตรทิพย์ให้คุณค่า ดังที่ได้้อ.ฉัตร

ทิพย์เสนอไว้ในส่วนสุดท้ายของหนังสือว่า "เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทยในอดีต" ว่าคำถามสำคัญที่ต่อเนื่องจากเนื้อหาที่หนังสือได้เสนอไว้ก็คือ "จะอย่างไรจึงจะรักษาแง่มุมที่ดีของชุมชนหมู่บ้านไว้ได้"

ความสำคัญของงานวิชาการที่สนับสนุนแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน ทั้งจากอ.ฉัตรทิพย์ และจากนักวิชาการท่านอื่นๆ คือการทำให้วัฒนธรรมชุมชนไม่ใช่แค่แนวทางการปฏิบัติของนักพัฒนาอีกต่อไป แต่เป็นความรู้ที่เกิดมาจากการค้นเจอถึง "ความจริงแท้" เกี่ยวกับหมู่บ้านไทย งานเชิงประวัติศาสตร์เช่นที่นำเสนอโดย อ.ฉัตรทิพย์ ทำให้ชุมชนกับหมู่บ้านก็แทบจะเป็นแค่คนละแง่มุมของสิ่งเดียวกัน (Rigg, 1994) ในขณะที่หมู่บ้านคือลักษณะทางกายภาพที่จับต้องได้ของชุมชน ชุมชนคือคุณลักษณะของหมู่บ้านเป็นชุดความสัมพันธ์ที่ทำให้หมู่บ้านมีชีวิต เปรียบตั้งเป็นจิตวิญญาณที่คนในหมู่บ้านมีอยู่ร่วมกันไม่อาจแยกได้ ความเป็นชุมชนหล่อเลี้ยงให้หมู่บ้านสามารถดูแลจัดการตนเองได้ สามารถฝ่าฟันการรุกรานจากทุนและรัฐได้ ความเป็นชุมชนจึงมักถูกเสนอให้เป็นทางออกของทุกปัญหา กลายเป็นแนวทางการพัฒนาประชาธิปไตย โดยชุมชนหมู่บ้านสามารถเป็นระบบอิสระในตนเองที่ทำหน้าที่ทดแทนรัฐและตลาดได้ (Kitahara, 1996)

ชุมชนหมู่บ้านในแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนนั้น เป็นมากกว่าแค่ลักษณะความสัมพันธ์ทางสังคมแบบใดแบบหนึ่ง แต่มีลักษณะเป็นถึง "รากเหง้า" ทางวัฒนธรรมที่ฝังอยู่ในจิตใต้สำนึกของชนชาติไท (อานันท์, 2001: 80-81) เป็นรากเหง้าแท้จริงที่ถูกเสนอให้บำรุงรักษาและฟื้นฟู ความคิดในลักษณะนี้ที่ปรากฏอยู่ในแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน ทำให้แนวคิดนี้มีลักษณะที่เป็นอุดมคติสูง และความเป็นอุดมคตินี้เองได้ถ่ายทอดลักษณะอีกสองประการให้กับแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน

ประการแรก ฐานะความเป็นอุดมคติของแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน ทำให้ภาพความจริงที่ถูกเลือกมาเกี่ยวข้องกับแนวคิดดังกล่าวนั้นเลียงไม่ได้ที่จะถูกเลือกมาเพื่อเสริมสร้างฐานะของการเป็นอุดมคติที่ดีงามของแนวคิด ด้วยเหตุเช่นนี้ จากมุมมองของการเป็นความรู้ทางประวัติศาสตร์ทางวัฒนธรรมแขนงหนึ่งแล้ว แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน ได้ละเลยกับการให้ความสำคัญในการศึกษาความซับซ้อน หลากหลาย และการเปลี่ยนแปลง แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน ไม่ใช่แนวคิดที่พยายามศึกษาความสัมพันธ์ที่เรียกว่าชุมชนว่ามีรายละเอียดเป็นเช่นไร มีกี่ระดับ เกิดและหล่อเลี้ยงมาด้วยปัจจัยทางสังคมใด และมีพลวัตเช่นไร แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนกลายเป็นแนวคิดเชิงอุดมคติที่สร้างอยู่บนฐานของความจริงในประวัติศาสตร์ ที่มีแต่จะขยับออกไปไกลจากความจริงในปัจจุบันไปเรื่อยๆ และที่สำคัญ คือกลายเป็นความจริงที่ค่อนข้างหยุดนิ่งและตายตัว

นอกจากนี้ คุณลักษณะอีกประการที่สำคัญที่เคียงคู่มากับฐานะการเป็นอุดมคติของแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนก็คือการจัดคู่ตรงข้าม โดยฐานะการเป็นคุณลักษณะที่ดีงามของแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนมักจะถูกสร้างอยู่บนการจัดคู่ตรงข้ามกับสิ่งต่างๆที่ถูกให้ภาพถึงความเลวร้าย เช่น ทุนนิยม ความเป็นเมือง ความทันสมัย และความเป็นตะวันตก คุณลักษณะที่แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนเชิดชู เช่น ความเป็นชนบทนั้น

ถูกนำเสนอถึงความดีไปด้วยการสร้างภาพของความเป็นเมืองที่เลวร้าย ในขณะที่หมู่บ้านในชนบทเปี่ยมไปด้วยการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน มีการพึ่งตนเอง มีภูมิปัญญา ภาพของชีวิตในเมืองก็ถูกสร้างให้ขาดซึ่งคุณลักษณะเหล่านี้ ทุนิยมและความทันสมัยถูกมองว่าเข้ามาทำลายรากเหง้าของชุมชน นำความฟุ้งเพื่อเข้ามาทำลายความพอเพียง นอกจากนี้ ยังมีการสร้างความเป็นไทยให้กลายเป็นคู่ตรงข้ามกับความ เป็นตะวันตก โดยการสร้างให้ความเป็นไทยนั้นคือการให้ความสำคัญกับเรื่องจิตวิญญาณและความเป็นพุทธ ในขณะที่ความเป็นตะวันตกถูกสร้างให้เป็นความสนใจแต่ความเป็นปัจเจก และความหมกมุ่นอยู่กับความรู้ที่แปลกแยกไปจากความเป็นจริงในสังคมไทย ท้ายที่สุดแล้ว การตั้งคู่ตรงข้ามเหล่านี้อาจกลายเป็นแรงสนับสนุนให้เกิดความกังวลต่อการเปลี่ยนแปลง และความหวาดกลัวต่อต่างชาติ

2.2 แนวคิดเรื่องสิทธิชุมชน

แม้ว่าแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนมักจะมองชุมชนผ่านมุมมองเชิงประวัติศาสตร์ จนนำไปสู่ข้อวิพากษ์ถึงความสมจริงกับสภาวะปัจจุบันของแนวคิดดังกล่าว แต่ก็มีแนวคิดเรื่องชุมชนในอีกแขนงที่พยายามนำเสนอแนวคิดเรื่องชุมชนในฐานะเครื่องมือในการแก้ปัญหาให้กับผู้ยากไร้ในชนบทไทย โดยเฉพาะชาวบ้านที่การดำเนินชีวิตของพวกเขาได้รับผลกระทบจากการกระทำของรัฐหรือภาคธุรกิจ การนำแนวคิดเรื่องชุมชนมาเป็นเครื่องมือนี้ถูกสะท้อนผ่านแนวคิดเรื่องสิทธิชุมชน ซึ่งมองแนวคิดเรื่องชุมชนเป็นฐานของการเคลื่อนไหวเพื่อต่อสู้และเสริมสร้างอำนาจให้กับคนที่ไร้อำนาจ และเป็นเครื่องมือในการแสวงความร่วมมือในการหาทางออกให้กับปัญหาของผู้ยากไร้ โดยเฉพาะในบริบทที่อำนาจจากรัฐและทุนไม่เอื้อกับการต่อสู้ของพวกเขา บริบทของการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนที่สำคัญอยู่ในการต่อสู้เพื่อสิทธิในการจัดการทรัพยากร โดยนักคิดที่สำคัญที่เสนอแนวคิดในเรื่องนี้ก็คือ อานันท์ กาญจนพันธ์

สำหรับอานันท์ การจัดการทรัพยากรด้วยชุมชนนั้นติดปัญหาสำคัญอยู่สามประการ ประการแรกคือการมองทรัพยากรด้วยมุมมองแบบบรรทัดประโยชน์นิยมแบ่งสภาพแวดล้อมออกเป็นส่วนๆ และสนใจเฉพาะความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิตกับสภาพแวดล้อมทางกายภาพเท่านั้น ในขณะที่มองข้ามความหมายของธรรมชาติในด้านจิตใจ ด้านสังคม และด้านวัฒนธรรม นอกจากนี้ยังมองทรัพยากรธรรมชาติเป็นเพียงปัจจัยการผลิตที่ตอบสนองความต้องการหาประโยชน์ของมนุษย์ และเชื่อในความสามารถของกลไกที่มนุษย์กำหนดขึ้น โดยเฉพาะกลไกตลาดและรัฐ และเทคโนโลยี ในการควบคุมธรรมชาติ (อานันท์, 2006)

ประการที่สองคือการเข้าใจถึงแต่สิทธิเชิงเดี่ยวและเข้าใจผิดว่าเป็นสิทธิรูปแบบเดียวที่ชอบธรรม จนนำไปสู่การให้ความสำคัญกับสิทธิเด็ดขาด (exclusiveness of rights) ที่ให้ความชอบธรรมกับสิทธิการเป็นเจ้าของให้ผูกติดกับหน่วยใดหน่วยหนึ่งซึ่งยึดโยงอยู่กับพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่งเท่านั้น เช่น สิทธิในทรัพย์สินเอกชน ทรัพย์สินของรัฐ และเน้นความสามารถในการใช้สิทธินั้นไปกีดกัน (exclusion) กลุ่ม

อื่นๆในการเข้าถึงทรัพยากร และประการที่สาม คือรัฐที่ปกครองในรูปแบบอาณานิคม รูปแบบนี้ดำเนินการตามความคิดแบบอำนาจนิยมที่ผูกอำนาจในการออกกฎหมายไว้กับผู้ปกครอง ในการปกครองแบบดังกล่าว รัฐผูกขาดการออกกฎหมายเพื่อมาควบคุมการใช้ทรัพยากร และเป็นผู้ผูกขาดการแสวงหาผลประโยชน์จากทรัพยากร ในขณะที่กีดกันประชาชนกลุ่มต่างๆไม่ให้เข้าถึง มุมมองทั้งสามทำให้คนในสังคมไร้อำนาจในการควบคุมทรัพยากรด้วยตนเอง

อานันท์เสนอให้กลับมุมมองต่อทรัพยากรในฐานะทุนชีวิตของชุมชน ทรัพยากรสร้างความมั่นคงเชื่อมโยงเป็นส่วนหนึ่งที่สำคัญกับชีวิตวัฒนธรรมของกลุ่มคนในชนบท เป็นทั้งทุนทางเศรษฐกิจ ทุนทางสังคม และทุนทางวัฒนธรรมให้กับสมาชิกของชุมชน ชาวบ้านเชื่อมโยงกับทรัพยากรในฐานะระบบคุณค่า เช่น พวกเขาถือว่าป่าเป็นเสมือนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เป็นระบบศีลธรรม ในแง่ที่เป็นหัวใจของการช่วยเหลือและแบ่งปัน และทรัพยากรยังเป็นภูมิปัญญา เพราะการอยู่กับทรัพยากรเป็นกระบวนการเรียนรู้ในการดำรงชีวิต เป็นระบบความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการยังชีพ เช่น การผลิตในป่าอย่างยั่งยืน เมื่อก่อนเช่นนี้ การทำให้ชุมชนไร้อำนาจในการจัดการทรัพยากร ก็เป็นการทำลายทุนชีวิตของชุมชนไปด้วย และในทางกลับกัน การให้ชุมชนจัดการทรัพยากร ก็ย่อมเป็นการส่งเสริมทุนชีวิตให้กับพวกเขา (ibid.)

เพื่อให้ใช้สิทธิชุมชนเข้ามาส่งเสริมการจัดการทรัพยากรโดยชุมชน อานันท์เสนอให้หลีกเลี่ยงการปะทะกันระหว่างสิทธิของปัจเจกกับสิทธิชุมชนผ่านวิธีการมองแบบเชิงซ้อน เขามองว่าปัญหาหลักที่ทำให้เกิดการละเลยในการส่งเสริมให้ชุมชนจัดการทรัพยากรเองได้โดยการส่งเสริมสิทธิชุมชนเกิดจากการมองสิทธิเป็นเชิงเดี่ยว คือเชื่อมโยงสิทธิไปแต่กับหน่วยใดหน่วยหนึ่งเท่านั้น ไม่ว่าจะเป็นชุมชน เอกชน รัฐ และการยอมให้หน่วยนั้นมีสิทธิเด็ดขาดเหนือทรัพยากร จนไปปิดกั้นการมีส่วนร่วมจากหน่วยอื่นๆ โดยการแบ่งทรัพยากรเป็นส่วนๆและนำไปผูกติดกับสิทธิการเป็นเจ้าของและการจัดการของหน่วยใดหน่วยหนึ่งนี่เองก็คือปัญหาของการมองสิทธิเป็นเชิงเดี่ยว

อานันท์มองว่าสิทธิเชิงเดี่ยวไม่ได้เป็นกฎธรรมชาติและไม่ได้เกิดขึ้นอย่างสมบูรณ์เสมอไป ฉะนั้นแล้วจะมีการเปิดพื้นที่ให้มีสิทธิในอีกรูปแบบซ้อนกันก็ได้ อานันท์เสนอให้เปิดพื้นที่ของสิทธิในการจัดการทรัพยากร ให้มีสิทธิเชิงซ้อนเกิดขึ้น โดยเขามองว่าชุมชนไทยเช่นอยู่ในภาคเหนือนั้นมีการจัดการและควบคุมการใช้ทรัพยากรร่วมกันอยู่แล้ว เช่น การทำชลประทานแบบเหมืองฝาย การดูแลป่าต้นน้ำของชุมชน นอกจากนี้ยังมีกรณีที่ชาวบ้านร่วมกันสับเปลี่ยนสิทธิการใช้ทรัพยากรอีกด้วย อานันท์มองว่าการให้สิทธิกับชุมชนในการจัดการหรือใช้ทรัพยากรในลักษณะเหล่านี้ได้รับการยอมรับซ้อนทับกันไปกับการมีอยู่ของสิทธิการเป็นเจ้าของโดยปัจเจก สามารถเป็นทางออกให้กับปัญหาการใช้สิทธิแบบเบ็ดเสร็จเด็ดขาด และกีดกันในการใช้สิทธิ มากไปกว่านั้น แท้จริงแล้วชาวบ้านก็เข้าใจการมีอยู่ของสิทธิเชิงซ้อนอยู่แล้ว เช่น การที่ชาวบ้านอาจแบ่งที่ดินกันเป็นเจ้าของ แต่ก็ไม่ได้ปิดกั้นการใช้ประโยชน์จากที่ดินนั้นๆโดยชาวบ้านคนอื่นๆเสียทีเดียว แต่ยอมให้ชาวบ้านคนอื่นๆเข้าประกอบกิจกรรม เช่นจับปลาในพื้นที่ตนเองได้ (ibid.)

สำหรับอำนาจแล้ว ปัญหาที่ยังทำให้ยังไม่สามารถผลักดันแนวคิดเรื่องสิทธิชุมชนให้เกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรม ก็คือความไม่เข้าใจและไม่ยอมรับในสิทธิเชิงซ้อนของรัฐและสังคมไทย และความไม่เป็นธรรมที่แฝงมากับกระบวนการและกลไกของรัฐและตลาด อุปสรรคเหล่านี้ทำให้ชุมชนต้องเสียเปรียบในการต่อสู้เพื่อความเป็นธรรมต่อตนเอง อำนาจที่มองว่าการจะทำให้สิทธิชุมชนได้รับการยอมรับได้นั้น ชุมชนจำเป็นต้องสร้างการเคลื่อนไหวทางสังคมเพื่อสร้างความร่วมมือและเพื่อให้ได้มาซึ่งความชอบธรรมต่อการมีตัวตนของกลุ่มชนต่างๆที่เป็นเจ้าของสิทธิชุมชน ซึ่งการเคลื่อนไหวในลักษณะนี้ก็คือการเคลื่อนไหวในการสร้าง "อัตลักษณ์" นั้นเอง ทั้งนี้สิทธิชุมชนที่จะถูกสร้างบนฐานของอัตลักษณ์เหล่านี้ได้ก็เช่น สิทธิของกลุ่มชาติพันธุ์ สิทธิในการจัดการป่าของท้องถิ่น สิทธิของกลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม และสิทธิของชาวประมงพื้นบ้าน นอกจากนี้ การต่อสู้เพื่อสิทธิของคนกลุ่มเหล่านี้ไม่เพียงแต่ควรเกิดในมิติของการจัดสรรทรัพยากร แต่ยังควรเกิดขึ้นในรูปแบบของการขยายการมีส่วนร่วมเพื่อสร้างธรรมาภิบาลให้กับกลไกของรัฐ

อำนาจที่เสนอว่าการจะต่อสู้ให้สิทธิบนฐานของอัตลักษณ์เป็นที่ยอมรับได้นั้น ชุมชนต่างๆจะต้องแสดงให้เห็นสังคมได้รับรู้ถึงความสามารถของพวกเขาในการจัดการทรัพยากร โดยพวกเขาอาจต้องสร้างกฎเกณฑ์ต่างๆในการจัดการทรัพยากรขึ้นมาให้เห็นได้จริง กฎเกณฑ์เหล่านี้อาจเป็นการนำธรรมเนียมที่มีอยู่เดิมมาผลิตใช้ใหม่ก็เป็นได้ เช่น ในกรณีของการสร้างธรรมเนียมการบวชป่า นอกจากนี้ การที่ชุมชนจะแสดงความสามารถในการจัดการทรัพยากรได้อย่างประสบความสำเร็จนั้น พวกเขาจำเป็นต้องอาศัยภูมิปัญญาในการใช้ทรัพยากร หากขาดความรู้ดังกล่าวไป ความชอบธรรมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรก็จะขาดไปด้วย (ibid.)

2.3 แนวคิดชุมชนจัดการตนเองและประชาธิปไตยชุมชน

แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนในประเทศไทยที่อาจกล่าวได้ว่าใหม่กว่าแนวคิดอีกสองแขนงในข้างต้นก็คือแนวคิดชุมชนจัดการตนเองและประชาธิปไตยโดยชุมชน แนวคิดนี้ถือไว้ว่าเป็นแนวคิดที่พัฒนาขึ้นต่อเนื่องมาจากแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนและแนวคิดสิทธิชุมชน โดยมองต่อไปถึงการนำเอาแนวคิดเรื่องชุมชนเข้ามาเป็นแนวทางในการจัดการรูปแบบของรัฐและการปกครอง โดยนักคิดที่สำคัญในการนำเสนอแนวคิดเช่นนี้ก็คือ นพ.ประเวศ วะสี (โปรดดู ประเวศ, 2007; 2012; 2013)

ฐานความคิดที่สำคัญของการนำเอาแนวคิดชุมชนเข้ามานำเสนอรูปแบบการบริหารรัฐในแนวใหม่ คือการมองไปถึงการบริหารจัดการรัฐที่ผ่านมาในอดีตของประเทศไทยว่าเป็นปัญหา ปัญหาที่ถูกชี้ให้เห็นนี้อาจแบ่งได้เป็นสองแ่งมุมหลัก แ่งมุมแรกคือรูปแบบการปกครองในลักษณะรวมศูนย์ ซึ่งนำไปสู่ข้อเสนอของการกระจายอำนาจให้ชุมชนจัดการตนเอง ส่วนปัญหาในอีกแ่งมุมของรัฐไทยที่เคยถูกเสนอพ่วงกัน

มากับปัญหาของการรวมศูนย์ก็คือปัญหาจากระบบประชาธิปไตยที่พึงพิงการเลือกตั้ง ซึ่งแง่มุมหลังนี้ นำไปสู่ข้อเสนอเรื่องประชาธิปไตยชุมชน

ในส่วนของแนวคิดเรื่องชุมชนจัดการตนเองนั้น ดังที่ได้นำเสนอไว้ข้างต้นว่าเกิดมาจากการมองว่าระบบของประเทศไทยที่ผ่านมานั้นมีปัญหามากมาย โดยปัญหาส่วนใหญ่เกิดมาจากโครงสร้างการปกครองที่เน้นการรวมอำนาจไว้ที่ส่วนกลาง จนละเลยที่จะใส่ใจกับปัญหาในชุมชนท้องถิ่น รวมไปถึงกดทับความหลากหลายทางวัฒนธรรม ดังที่ นพ.ประเวศ วะสี ได้อธิบายถึงปัญหาหลักๆของประเทศไทยว่า

"การปกครองของเรารวมศูนย์อำนาจมาไว้ที่ส่วนกลางกว่า 100 ปี นำมาซึ่งปัญหาใหญ่ๆ เกือบทั้งหมดของประเทศ... เรื่องที่หนึ่งคือทำให้ชุมชนท้องถิ่นอ่อนแอ เรื่องที่สองคือทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างวัฒนธรรมท้องถิ่นกับอำนาจรวมศูนย์ เรื่องวัฒนธรรมเป็นเรื่องสำคัญนะเพราะเป็นวิถีชีวิตของกลุ่มคนที่สอดคล้องกับสิ่งแวดล้อมหนึ่ง...เรื่องที่สามคือทำให้ระบบรัฐอ่อนแอเพราะใช้อำนาจก็ไม่ต้องใช้ปัญญา...ระบบรัฐอ่อนแอก็แก้ปัญหาอะไรไม่เป็นเช่น แก้อาการความยากจนและการอนุรักษ์ทรัพยากรไม่ได้ ใช้อำนาจอย่างเป็นธรรมก็ไม่เป็น แก้อาการความรุนแรงก็ไม่เป็น"
(ประเวศ, 2013)

นอกจากนี้ ปัญหาที่เกิดขึ้นกับระบบการเมือง เช่น ปัญหาคอร์รัปชัน ปัญหาการต่อสู้แย่งชิงอำนาจทางการเมือง และปัญหาการเกิดขึ้นของรัฐประหาร ยังถูกมองว่าเชื่อมโยงกับการที่อำนาจของการเมืองไทยกระจุกตัว จนนำไปสู่ความต้องการของนักการเมืองที่จะแข่งขันกันรวบอำนาจไว้ทั้งหมด (ibid.) และเมื่อมองปัญหาข้างต้นของประเทศไทยว่าเชื่อมโยงอยู่อย่างสำคัญกับการรวมศูนย์อำนาจ ข้อเสนอที่สำคัญที่ตามมาก็คือข้อเสนอในการกระจายอำนาจออกมา โดยสำหรับผู้ที่นำแนวคิดเรื่องชุมชนเข้ามาประยุกต์ในการให้คำตอบกับการกระจายอำนาจ รูปแบบการกระจายอำนาจที่เหมาะสมก็คือการส่งเสริมให้ "ชุมชนจัดการตนเอง"

ทั้งนี้ตัวอย่างเนื้อหาของแนวทางที่จะช่วยให้ชุมชนจัดการตนเองได้นั้นก็เช่นการให้ประชาชนในระดับจังหวัดหรือในระดับตำบลมาร่าง "ธรรมนูญการจัดการตนเอง" เพื่อนำไปบังคับใช้ หรือแม้กระทั่งความพยายามผลักดันกฎหมายที่สนับสนุนให้เกิด "จังหวัดจัดการตนเอง" โดยหัวใจของการปรับรูปแบบการปกครองเหล่านี้ก็คือการปรับระบบราชการในส่วนจังหวัดและท้องถิ่นให้เป็นอิสระจากส่วนกลาง การส่งเสริมให้ประชาชนในท้องถิ่นมีส่วนร่วมทางการเมือง และการเปิดโอกาสให้จังหวัดและท้องถิ่นได้บริหารจัดการงบประมาณและภาษี รวมไปถึงจัดการบริหารนโยบายสาธารณะด้านต่าง ๆ เช่น สิ่งแวดล้อม การศึกษา สาธารณสุข การท่องเที่ยว ศาสนาและวัฒนธรรม (ibid.; พลศักดิ์, 2010; คณะกรรมการเครือข่ายชุมชนเพื่อการปฏิรูป, 2010)

นอกจากการนำแนวคิดในการนำชุมชนเข้ามาเสนอให้เกิดการกระจายอำนาจในรูปแบบของ "ชุมชนจัดการตนเอง" แล้ว ยังมีเนื้อหาอีกส่วนของการนำแนวคิดเรื่องชุมชนเข้ามาพัฒนาข้อเสนอเกี่ยวกับการจัดรูปแบบระบบการปกครองของประเทศไทยโดยจับไปที่คนละแ่งมุ่มกับการกระจายอำนาจ ข้อเสนอดังกล่าวเจาะจงไปที่ปัญหาของระบบประชาธิปไตยที่เกิดขึ้นในประเทศไทย โดยเฉพาะในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา ข้อเสนอดังกล่าวก็คือแนวคิดเรื่อง "ประชาธิปไตยชุมชน" ซึ่งก่อร่างสร้างตัวขึ้นเป็นรูปร่างที่ชัดเจนผ่านวิกฤตการณ์ทางการเมืองของประเทศไทยในช่วงปี 2549 ปัญหาการเมืองที่เกิดขึ้นในช่วงดังกล่าวนำไปสู่การเสนอให้เกิดการนำเอาแนวคิดเรื่องชุมชนมาสร้างรูปแบบทางเลือกให้กับระบบการปกครองแบบประชาธิปไตยในสังคมไทย โดยมีนักคิดหลายท่าน เช่น นพ.ประเวศ วะสี คุณไพฑูริย์ วัฒนศิริธรรม และคุณชัชวาลย์ ทองดีเลิศ เป็นผู้นำเสนอความคิดนี้ (วิทยาลัยการจัดการทางสังคม, 2006) สำหรับแนวคิดเรื่องประชาธิปไตยชุมชนนั้น แม้ว่าอาจจะไม่ได้รับการพูดถึงอย่างชัดเจนในเวลาถัดมา แต่ว่าบ่อยครั้งก็ยังมีเนื้อหาของแนวคิดดังกล่าวแฝงมากับข้อเสนอเรื่องชุมชนจัดการตนเอง

การนำเสนอให้ชุมชนกลายเป็นอีกรูปแบบของประชาธิปไตยนั้น อยู่บนฐานความคิดที่มองว่าระบบประชาธิปไตยที่เป็นอยู่ในประเทศไทยเกิดปัญหาขึ้นเพราะได้นำเอาระบบเลือกตั้งแบบตะวันตกเข้ามา ซึ่งการเลือกตั้งนั้นประสบทั้งปัญหาจากการซื้อสิทธิ ขายเสียง และการได้มาซึ่งนักการเมือง ซึ่งขาดคุณธรรมความดี และไม่ได้มีความใส่ใจจะทำให้เกิดการพัฒนาเพื่อชุมชนอย่างแท้จริง นอกจากนี้การเลือกตั้งยังทำให้เกิดความขัดแย้ง ทำลายความสัมพันธ์อันดีที่มีอยู่ในชุมชน ดังถูกอธิบายไว้โดย นพ.ประเวศ วะสี ว่า

"เพราะฉะนั้นอย่าไปเชื่อว่าประชาธิปไตยเมื่อก่อนไม่เคยมีที่อื่น มีแต่ที่อังกฤษแล้วที่เดียวแล้วเริ่มเป็นสายธารมา เราต้องหลุดจากความเชื่อที่ว่านี้ให้ได้ เพราะมีประชาธิปไตยชุมชนในที่อื่นด้วย และเราก็ได้เห็นแล้วว่า ในกระบวนการคัดเลือกผู้นำของชุมชนนั้น ชาวชุมชนมักจะเป็นพวกเดียวกัน เป็นญาติพี่น้องกัน มีความสัมพันธ์กัน อยู่ด้วยกันมาตั้งนาน เรื่องอะไรเขาจะมาแบ่งเป็นพรรค แล้วมาสู้กันแบบการเมืองข้างบน แต่ว่าเมื่อไรที่การเมืองข้างบนลงไปสู่ชุมชน แล้วเอาการเลือกตั้งลงไป ก็มักจะทำให้ชุมชนเกิดความแตกแยก" (ประเวศ, 2006:13)

และเมื่อปัญหาเกิดจากการนำเอาประชาธิปไตยแบบตะวันตกเข้ามา ทางออกที่ถูกนำเสนอให้กับประชาธิปไตยของไทยก็คือการค้นหาประชาธิปไตยในรูปแบบที่อยู่ในวัฒนธรรมของชุมชนหมู่บ้าน ซึ่งประชาธิปไตยในลักษณะนี้ นั้น ได้รับการอธิบายว่าเป็นประชาธิปไตยที่อยู่บนฐานของความกลมเกลียวกันในชุมชน การคัดเลือกผู้นำจากประชาธิปไตยชุมชนนั้น ไม่จำเป็นต้องเลือกตั้ง แต่ใช้การพูดคุยกันจนเกิดฉันทามติ และด้วยกระบวนการดังกล่าว ผู้นำที่มาจากกระบวนการดังกล่าว ก็จะเป็นผู้นำธรรมชาติ

ซึ่งจะช่วยให้เกิดการพัฒนาเพื่อชุมชนบนฐานของการพึ่งตนเองและความสามัคคีกันอย่างแท้จริง โดยผู้นำที่มาจากกระบวนการแบบประชาธิปไตยชุมชนนี้อาจคัดเลือกขึ้นมาพร้อม ๆ กับที่ยังมีผู้นำจากการเลือกตั้งอยู่ ไม่ได้ไปทดแทนกัน (ชัชวาลย์, 2006: 47-48; ประเวศ, 2006:129)

แนวคิดประชาธิปไตยชุมชน ได้รับการสนับสนุนในเวลาถัดมาจนทำให้เกิดองค์กรที่เป็นรูปธรรมขึ้น ซึ่งก็คือ "สภาองค์กรชุมชน" (โปรตุเกส พอช., 2007) และในกระบวนการเกิดขึ้นและการพัฒนาในยุคแรกเริ่มของสภาองค์กรชุมชนนี้เอง ได้มีการตีความแนวคิดประชาธิปไตยชุมชนให้กว้างขึ้น และนำเอาแนวคิดเชิงประชาธิปไตยอื่น ๆ เช่น แนวคิดเรื่องสิทธิชุมชน และแนวคิดประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม เข้ามาผสมผสานเข้ากับแนวคิดดังกล่าว แนวคิดสำคัญที่ถูกนำเข้ามาผสมผสานกับแนวคิดประชาธิปไตยชุมชนก็คือการเสนอว่าประชาธิปไตยชุมชนนั้นเป็นรูปแบบหนึ่งของการเมืองแบบ "ประชาธิปไตยทางตรง" โดยมองว่าการที่ชุมชนเข้ามามีบทบาทกำหนดทิศทางการพัฒนาเองได้ ก็คือรูปแบบหนึ่งของการพัฒนาให้เกิดประชาธิปไตยทางตรงนั่นเอง

อย่างไรก็ดี มีข้อสังเกตได้ว่า การมองประชาธิปไตยชุมชนเป็นประชาธิปไตยทางตรงนั้น เกิดจากสมมุติฐานที่ว่าชุมชนก็คือประชาชนทั้งหมด โดยการมองเช่นนี้ถูกพัฒนาต่อมาจากประสบการณ์ในการเรียกร้องและต่อรองกับรัฐโดยกลุ่มนักพัฒนาและนักต่อสู้ทางการเมืองซึ่งเรียกตัวเองว่า "ภาคประชาชน" ซึ่งพวกเขามักจะนิยมการต่อสู้ของตนเองเป็นการต่อสู้ในลักษณะของประชาธิปไตยทางตรงหรือการมีส่วนร่วมของประชาชน ปัญหาสำคัญก็คือ สมมุติฐานที่ว่าชุมชนก็คือประชาชนอาจไม่ได้สะท้อนความจริงที่ว่าผู้ที่สนับสนุนแนวคิดเรื่องชุมชนหรือมีโอกาสได้เข้าร่วมผลักดันแนวคิดเรื่องชุมชนนั้นไม่ใช่ประชาชนทั้งหมด ฉะนั้น หากการอ้างถึงประชาธิปไตยทางตรงนี้เกิดขึ้นในบริบทที่ต้องการเปิดให้โอกาสกับผู้สนับสนุนแนวคิดเรื่องชุมชนได้เข้ามีส่วนร่วมในการตัดสินใจทางนโยบายหรือทางการเมืองได้ การกล่าวอ้างประชาธิปไตยทางตรงในบริบทนี้ย่อมเป็นการกล่าวอ้างผ่านสมมุติฐานที่ผิดพลาด

ส่วนที่ 3 บทวิเคราะห์ข้อจำกัดและโอกาสของแนวคิดเรื่องชุมชนในประเทศไทย

ดังที่กล่าวไว้ในข้างต้นของเอกสารฉบับนี้ เป้าหมายของงานชิ้นนี้คือการถ่ายทอดข้อถกเถียงเกี่ยวกับแนวคิดเรื่องชุมชนในระดับสากลเข้ามาสะท้อนกับแนวคิดเรื่องชุมชนที่มีอยู่ในประเทศไทย โดยผู้เขียนต้องการสะท้อนให้เห็นถึงปัญหาเกี่ยวกับแนวคิดเรื่องชุมชนที่ยังไม่เป็นที่กล่าวถึงนักในบริบทของประเทศไทยและชี้ให้เห็นช่องทางในการพัฒนาแนวคิดให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ในส่วนที่สามของบทความนี้ ผู้เขียนจะเริ่มจากการนำเอาเนื้อหาในส่วนแรกของเอกสารที่อธิบายถึงวิวัฒนาการที่เกิดขึ้นกับแนวคิดชุมชนนิยมในระดับสากลเข้ามาสะท้อนให้เห็นถึงข้อจำกัดของแนวคิดเรื่องชุมชน

ในประเทศไทย และเมื่อสะท้อนให้เห็นถึงข้อจำกัดแล้วผู้เขียนจะอธิบายต่อไปถึงแนวทางที่ผู้เขียนเห็นว่า จะช่วยให้แนวคิดเรื่องชุมชนในประเทศไทยก้าวข้ามข้อจำกัดเหล่านั้นไปได้

3.1 ข้อจำกัดของแนวคิดเรื่องชุมชนในประเทศไทย

เมื่อนำเอาข้อถกเถียงที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดเรื่องชุมชนในระดับสากล ดังที่ได้อธิบายไว้ในส่วนแรก เข้ามาสะท้อนกับแนวคิดเรื่องชุมชนในประเทศไทยทั้งสามแขนงที่ได้อธิบายไว้ในส่วนที่สอง ผู้เขียนเห็นว่า จะช่วยให้ข้อจำกัดใหญ่ ๆ สามประเด็นเกี่ยวกับแนวคิดเรื่องชุมชนในประเทศไทยถูกแสดงออกมา ข้อจำกัดทั้งสามประเด็นนี้ต่างเกิดมาจากลักษณะสำคัญของแนวคิดเรื่องชุมชนในประเทศไทยเอง ประกอบไปด้วย ข้อจำกัดจากมุมมองต่อวัฒนธรรม ข้อจำกัดจากการมองความเป็นจริงอย่างขาดพลวัต และความเชื่อมโยง และข้อจำกัดจากการเน้นเรื่องอัตลักษณ์

ข้อจำกัดจากมุมมองต่อวัฒนธรรม

ดังที่ได้กล่าวไว้ในส่วนที่สองของบทความ หัวใจหลักของแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนที่ก็คือมุมมองต่อ วัฒนธรรม มุมมองต่อวัฒนธรรมของแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนมุ่งเชิดชูสิ่งที่ถูกมองว่าเป็นลักษณะ ความสัมพันธ์ภายในชุมชน "หมู่บ้าน" ไทยในอดีต ลักษณะเหล่านี้ก็เช่น ชุมชนหมู่บ้านที่สามารถ พึ่งตนเองในทางเศรษฐกิจและการเมือง เศรษฐกิจของคนในหมู่บ้านถูกหล่อเลี้ยงด้วยการช่วยเหลือ เกื้อกูลซึ่งกันและกันจนสามารถช่วยให้หมู่บ้านอยู่ในระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพได้ การเมืองในหมู่บ้าน เป็นการเมืองที่มีความสามัคคีและสมานฉันท์ สมาชิกชุมชนอยู่ภายใต้ระบบที่เคารพผู้อาวุโส เคารพ ธรรมชาติและอำนาจเหนือธรรมชาติ

อาจกล่าวได้ว่า มุมมองต่อวัฒนธรรมของแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนมีลักษณะของการมองวัฒนธรรมแบบ มุ่งเชิดชู "อุดมคติ" กล่าวคือ มุ่งเน้นที่การกล่าวถึงลักษณะเชิงวัฒนธรรมที่เป็นที่ใฝ่ฝันถึง วิธีการมอง วัฒนธรรมลักษณะเช่นนี้เกิดขึ้นไม่เฉพาะกับการมองวัฒนธรรมในอดีต แต่รวมไปถึงการมองวัฒนธรรม ในปัจจุบันด้วย เช่น ข้อเขียนในแนววัฒนธรรมชุมชนมักจะมุ่งเน้นไปที่การเชิดชูปราชญ์ชาวบ้านที่ใช้ ชีวิตบั้นปลายพึ่งตนเอง และตำบลหรือหมู่บ้านที่สามารถถูกยกเป็นชุมชนตัวอย่างหรือศูนย์การเรียนรู้

สภาพการมองวัฒนธรรมแบบอุดมคตินี้ ช่วยชี้ให้เห็นไปถึงสมมุติฐานเกี่ยวกับวัฒนธรรมที่แฝงอยู่ใน แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน ตัวอย่างเช่น การมองวัฒนธรรมชุมชนด้วยมุมมองเชิงอนุรักษ์ชี้ให้เห็นไปถึง มุมมองต่อวัฒนธรรมที่เน้นการปกป้องรักษาความบริสุทธิ์ของวัฒนธรรมและการดูแลรักษารากเหง้า และ ยังชี้ให้เห็นถึงมุมมองต่อวัฒนธรรมที่แตกต่างกันที่กังวลกับการปะทะกันของวัฒนธรรมมากกว่าเห็นถึง ประโยชน์จากการประสานกัน จะเห็นได้วามุมมองต่อวัฒนธรรมของแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนคล้ายคลึง

กันกับมุมมองต่อวัฒนธรรมของนักคิดเช่น Samuel Huntington ซึ่งกังวลต่อการปะทะกันของอารยธรรมต่างๆในโลก

มุมมองต่อวัฒนธรรมของแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนถูกวิพากษ์ได้ด้วยข้อวิพากษ์เดียวกับที่เกิดขึ้นกับมุมมองทางวัฒนธรรมของ Huntington ที่ได้อธิบายไว้ในส่วนแรกของเอกสารฉบับนี้ ปัญหาของสมมุติฐานที่ผิดพลาดในการมองวัฒนธรรมของ Huntington ถูกเน้นไว้แล้วโดยนักวิชาการเช่น Amartya Sen (1999, 2007) หรือ Seyla Benhabib (2002) และเมื่อนำเอามุมมองที่ได้เสนอไว้โดยนักวิชาการทั้งสองเข้ามามองกับแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน ก็จะพบกับข้อจำกัดหลายประการที่เช่น มุมมองต่อวัฒนธรรมของแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนอาจไปสร้างเส้นแบ่งทางวัฒนธรรมที่ไม่ได้มีอยู่จริงแต่เริ่มแรกให้เกิดขึ้น โดยที่แท้จริงแล้ววัฒนธรรมของชุมชนในชนบทไทยอาจมีการปฏิสัมพันธ์กับวัฒนธรรมจากภายนอกอยู่เสมอจนผันเปลี่ยนไปเรื่อย นอกจากนี้ แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนอาจนำไปสู่การตีความวัฒนธรรมของชนบทไทยด้วยภาพที่คับแคบเกินไป จนไปลดทอนความหลากหลายที่มีอยู่แม้กระทั่งในชุมชนหมู่บ้านใดหมู่บ้านหนึ่ง

ข้อจำกัดที่เกิดขึ้นต่อเนื่องมาจากมุมมองต่อวัฒนธรรมเหล่านี้ก็คือ แทนที่แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนจะมองวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่หลากหลายและเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ก็กลับมีมุมมองต่อวัฒนธรรมในเชิงว่าเป็นสิ่งที่มีลักษณะตายตัว เมื่อเป็นเช่นนั้น ความเปลี่ยนแปลงต่อวัฒนธรรมก็กลายเป็นสิ่งที่นำไปสู่ความกังวลได้ในตัวเอง แทนที่จะเป็นปรากฏการณ์ปรกติที่นำมาซึ่งปัญหาและโอกาส มากไปกว่านั้น มุมมองต่อวัฒนธรรมของแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน ยังนำไปสู่การตีความวัฒนธรรมในเชิงศีลธรรม คือมองการรักษาวัฒนธรรมเป็นเป้าหมายหลัก การมองเช่นนี้นำไปสู่การตีความการพัฒนาชุมชนเป็นปฏิบัติการทางศีลธรรม เป็นการพยายามเข้าถึงอุดมคติ ปัญหาเช่นนี้นำไปสู่ข้อจำกัดที่สำคัญอีกประการ ก็คือการยอมรับในวัฒนธรรมของชุมชนในชนบทเฉพาะในกรอบอันยอมรับได้เท่านั้น ตัวอย่างเช่นการเชิดชูวัฒนธรรมประเพณีของชาวบ้านเพียงมิติที่ตนเองเห็นว่ามีความดี แต่ปฏิเสธที่จะยอมรับชาวบ้านที่ไม่เลือกเดินตามอุดมคติของวัฒนธรรมชุมชนแล้วหันไปให้ความสำคัญกับความทันสมัย

นอกจากแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนแล้ว ปัญหาที่คล้ายคลึงกันยังอาจเกิดกับแนวคิดเรื่องสิทธิชุมชนอีกด้วย เนื่องจากแนวคิดเรื่องสิทธิชุมชนมักจะเน้นเอาอัตลักษณ์และภูมิปัญญาของชุมชนมาเป็นเครื่องมือในการหาความชอบธรรมให้กับการเคลื่อนไหวเพื่อสิทธิชุมชน ในขณะที่การใช้ภาพของชุมชนมาสร้างความร่วมมืออาจทำให้นักต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนได้รับการยอมรับได้ง่ายขึ้นจากผู้ที่ไม่สนใจในวัฒนธรรมที่แตกต่างของกลุ่มชาติพันธุ์หรือชาวชนบท แต่ในอีกทางหนึ่ง ดังเช่นที่ Aruna Agarwal และ Clark Gibson (2001) ได้วิพากษ์เอาไว้กับแนวคิดเรื่องการจัดการทรัพยากรของชุมชน ว่าภาพของชุมชนที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อแสวงหาความร่วมมือนี้ก็อาจกลายเป็นภาพอุดมคติที่ไม่สะท้อนสภาพจริงของชุมชน ภาพของชุมชนในชนบทที่เน้นอัตลักษณ์และภูมิปัญญาดังเช่นที่เกิดขึ้นในการเคลื่อนไหวเพื่อสิทธิชุมชนอาจไปทำให้ภาพที่คนภายนอกมองชนบทนั้นต่างออกไป เช่น มองว่าพวกเขาจำเป็นต้องมีวิถีชีวิตที่อยู่พึ่งพิงกับ

ทรัพยากรอย่างใกล้ชิดและปลีกตัวออกจากการปฏิสัมพันธ์กับระบบตลาด ผลที่ตามมาก็คือ หากภาพเหล่านั้นอาจไม่ได้สะท้อนความจริงของวิถีชีวิตพวกเขาเลยเสียทีเดียว เนื่องจากคนในชนบทนั้นแท้จริงแล้วก็มีความต้องการที่คล้ายคลึงกับคนทั่วไปในสังคมและมีการเข้าร่วมกับระบบเช่นตลาดและรัฐอยู่ตลอด ภาพของชุมชนในชนบทที่เน้นอัตลักษณ์และภูมิปัญญา ก็อาจกลายเป็นกรอบที่กีดกันไม่ได้รับการสร้างสิทธิชุมชนได้รับประโยชน์ที่สะท้อนความเป็นจริงของชุมชนได้อย่างแท้จริง

ข้อจำกัดจากภาพของชุมชนที่ขาดพลวัต และการเชื่อมโยง

ข้อจำกัดอีกประการของแนวคิดชุมชนที่มีอยู่ในประเทศไทย ซึ่งเป็นข้อจำกัดที่เชื่อมโยงอยู่กับข้อจำกัดแรกที่ได้เอ่ยถึงไปแล้วนั้น ก็คือการมองชุมชนอย่างขาดซึ่งการใส่ใจในพลวัตและการเชื่อมโยง การมีอยู่ของปัญหานี้ เกิดขึ้นต่อเนื่องมาจากสมมุติฐานที่ผิดพลาดในการมองวัฒนธรรม จนทำให้ภาพของชุมชนที่มีอยู่ในแนวคิดเรื่องชุมชนในประเทศไทย โดยเฉพาะในแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนนั้น มักจะเป็นมักเป็น "ภาพที่ถูกเลือก" โดยมีจุดมุ่งหมายในการเชิดชูและอนุรักษ์ลักษณะของวัฒนธรรมชุมชนที่ดี

ตัวอย่างของการสร้าง "ภาพที่ถูกเลือก" ในแนวคิดเรื่องชุมชนไทยก็เช่นภาพของหมู่บ้านไทยในอดีตของ อ.ฉัตรทิพย์ ซึ่งถูกนำเสนอให้มีความเป็นภาพสถิต (static) อยู่สูง ลอยอยู่เหนือการเปลี่ยนแปลงตามกาลเวลาเป็นเวลานาน หมู่บ้านไทยในอดีตตามแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนนั้นอยู่บนเงื่อนไขเวลาที่หละหลวม และการอธิบายถึงหมู่บ้านไทยตามแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนก็ไม่เน้นที่พลวัตการเปลี่ยนแปลง แต่กลับเน้นไปที่ความสำเร็จในการอยู่คงที่ไม่เปลี่ยนแปลง (อาพันธ์, 2001) มากไปกว่านั้น แม้กระทั่งภาพของชุมชนตัวอย่างที่มีอยู่ในปัจจุบันตามแนวทางวัฒนธรรมชุมชนก็มักจะอยู่ในฐานะของภาพสถิตเช่นกัน ดังที่อาจพบได้ว่า เมื่อมีการสถาปนาชุมชนใดชุมชนหนึ่งขึ้นเป็นชุมชนตัวอย่างแล้ว ก็ยากที่จะมีการกล่าวถึงความล้มเหลวของชุมชนตัวอย่างเหล่านั้นในเวลาถัดมา

การมองชุมชนอย่างขาดพลวัตนั้นกลายเป็นปัญหาหลายประการ ปัญหาประการที่สำคัญสืบเนื่องมาจากข้อวิพากษ์ที่ได้เสนอไปแล้วข้างต้น ก็คือมุมมองต่อวัฒนธรรมแบบนี้มักจะนำไปสู่การมองชุมชนแบบที่เน้นอัตลักษณ์แต่ไม่เน้นการเชื่อมโยง ปัญหาในเชิงรูปธรรมที่เกิดขึ้นพร้อมๆกับข้อจำกัดนี้ก็คือ ข้อเสนอของแนวคิดเรื่องชุมชนในประเทศไทย โดยเฉพาะแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน มักจะเน้นไปที่การต่อสู้กับระบบที่เข้ามารุกรานชุมชน ระบบเหล่านี้ประกอบไปด้วยรัฐไทย ระบบตลาด ระบบทุนนิยม วัฒนธรรมตะวันตก ความทันสมัย และเมื่อเน้นไปที่การต่อสู้กับระบบเหล่านี้ แนวคิดเรื่องชุมชนในประเทศไทยก็มักจะละเลยที่จะใส่ใจการปฏิสัมพันธ์ที่มีอยู่จริงและพลวัตของความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนและระบบดังที่กล่าวไว้ข้างต้น ซึ่งหากจะกล่าวไปแล้ว วัฒนธรรมชุมชนอย่างที่ เป็นอยู่ในปัจจุบันของชุมชนไทยจำนวนมาก จริงๆแล้วกลับเป็นวัฒนธรรมที่พัฒนามาจากการปฏิสัมพันธ์ในชีวิตประจำวันของคนชนบทกับระบบเหล่านั้น

นอกจากนี้ โอกาสในการจะขยับเขยื้อนฐานะของคนในชนบทเองให้ดีขึ้นไปจากเดิม ในความจริงแล้วก็มักจะพึ่งพิงฐานของความสัมพันธ์ที่มีอยู่ระหว่างคนชนบทกับระบบข้างต้น แม้กระทั่งในแง่มุมของการพัฒนาชนบทเอง ตัวอย่างเช่น การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญที่ได้เกิดขึ้นในช่วงทศวรรษที่ผ่านมาที่ผ่านมากับชุมชนไทยนั้นก็คือการที่ชุมชนไทยได้เชื่อมโยงทั้งกับรัฐไทย ผ่านการเกิดขึ้นของโครงการพัฒนาต่างๆมากมาย และการที่เศรษฐกิจไทยได้เชื่อมชนบทกับเมืองเข้าไว้ด้วยกัน จนทำให้คนที่อยู่อาศัยและทำมาหากินอยู่แต่ในชุมชนชนบทนั้นหาได้ยากขึ้นเรื่อยๆ เพราะฉะนั้น การที่แนวคิดชุมชนในประเทศไทยละเลยการเข้ามาเชื่อมกันระหว่างชนบทและระบบต่างๆที่เข้ามาและเสนอให้หันหลังและต่อสู้กับระบบเหล่านั้น จึงไม่ใช่แค่การทำให้แนวคิดเรื่องชุมชนไม่สะท้อนความเป็นจริง แต่อาจรวมไปถึงการชี้นำแนวทางการพัฒนาชุมชนไปในทิศทางที่ทำให้คนในชนบทต้องเสียโอกาส

อีกแง่มุมของปัญหาที่เกิดขึ้นจากการมองชุมชนอย่างขาดพลวัตและการเชื่อมโยง เกิดขึ้นทั้งกับแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนและแนวคิดเรื่องสิทธิชุมชน ปัญหานี้มาจากการที่ทั้งสองแขนงของแนวคิดเรื่องชุมชนในประเทศไทยต่างๆก็ให้ความสำคัญกับสิ่งที่เรียกว่า "ภูมิปัญญา" ของชุมชน ปัญหาของการให้ความสำคัญกับสิ่งที่เรียกว่า "ภูมิปัญญา" ได้รับการวิพากษ์ไว้โดยนักคิดที่วิพากษ์แนวคิด post-development และแนวคิด localism (Corbridge, 1998; Kiely, 1999; Mosse, 2001) ดังที่ได้รับการอธิบายไว้ในส่วนแรกของบทความนี้ นักวิชาการเหล่านี้เห็นว่า หากมองตามพลวัตที่เกิดขึ้นจริงต่อชุมชนแล้ว ชุมชนเองก็สัมพันธ์อยู่กับอำนาจจากภายนอกไม่ว่าทางใดทางหนึ่งอยู่เสมอโดยเฉพาะอำนาจจากการสัมพันธ์กับนักพัฒนาเอง และความสัมพันธ์เชิงอำนาจนี้ก็เกิดขึ้นแม้แต่กับกระบวนการสร้างสิ่งที่เรียกว่า "ภูมิปัญญา" เพราะฉะนั้น การเชิดชูภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อต่อต้านการเอาเปรียบจากรัฐและต่างชาติดังที่เกิดขึ้นกับแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน หรือการใช้ภูมิปัญญามาเป็นเครื่องมือหากการยอมรับให้สิทธิชุมชน ก็อาจกลายมาเป็นเครื่องมือในการครอบงำเชิงอำนาจกันระหว่างตัวละครภายในกระบวนการก็ได้ ตัวอย่างเช่น ภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้น อาจถูกคัดเลือกมาโดยนักพัฒนาเพื่อส่งเสริมฐานะของตนเองในฐานะ "ผู้รู้และผู้เชี่ยวชาญ" เพื่อเสริมเป้าหมายการพัฒนาในลักษณะที่ตนเองต้องการ รวมไปถึงเพื่อส่งเสริมเฉพาะผู้มีส่วนร่วมในการพัฒนาที่อยู่ในวงจำกัด และเมื่อเป็นเช่นนั้น การส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น ก็อาจไม่ได้เป็นการเสริมสร้างอำนาจให้ผู้ด้อยโอกาสอย่างแท้จริง

แง่มุมสุดท้ายของปัญหาจากการมองชุมชนอย่างขาดพลวัตและการเชื่อมโยงนั้น ถูกพบได้ในแนวคิดเรื่อง "ชุมชนจัดการตนเอง" จากการที่แนวคิดเรื่องชุมชนจัดการตนเองนั้นมองชุมชนอยู่อย่างแยกกันเป็นกลุ่มอิสระจากกันและมองว่าการส่งเสริมอำนาจให้กับแต่ละชุมชนนั้นไปดูแลตนเองจะเป็นแนวทางที่ดีที่สุด ข้อวิพากษ์ต่อแนวคิดเช่นนี้ถูกสะท้อนให้เห็นผ่านข้อวิพากษ์ของ Harriss ต่อแนวคิดเรื่องทุนทางสังคม (Harriss, 2001) Harriss มองว่าแนวคิดเรื่องทุนทางสังคมนำไปสู่ความผิดพลาดในการมองปัญหา ทั้งในการเสนอทางออกให้กับความยากจนและการพัฒนาประชาธิปไตย โดยการมองปัญหาผิดพลาดเนื่องจากไม่ให้ความสำคัญกับความสำคัญของระบบของรัฐที่จะเข้ามาช่วยเหลือให้คนยากจนแก้ปัญหาของตนเองได้ง่ายขึ้นเช่นรัฐสวัสดิการ ทั้งยังละเลยความเป็นไปได้ที่จะเกิดการกระจาย

ทรัพยากรในสังคมจากคนรวยเพื่อมาสร้างโอกาสให้กับคนยากจน นอกจากนี้ การมองชุมชนอย่างขาดพลวัตยิ่งมองไม่เห็นว่าการจะพัฒนาระบบการปกครองเช่นระบบประชาธิปไตยได้นั้น จำเป็นต้องมีความร่วมมือทั้งจากภาครัฐและจากคนในสังคมร่วมกันไป ไม่สามารถหวังได้ว่าจะเกิดได้เพียงจากความเป็นชุมชนในสังคมเพียงอย่างเดียว

ข้อวิพากษ์เช่นที่ Harriss ได้เสนอไว้ชี้ให้เห็นถึงสิ่งที่แนวคิดเรื่องชุมชนจัดการตนเองไม่ได้ให้ความสำคัญอย่างเพียงพอ ซึ่งก็คือการที่ระบบที่เกิดขึ้นจากการเชื่อมโยงกันในสังคมในระดับที่อยู่สูงกว่าชุมชนนั้นจะสามารถให้ประโยชน์กับคนยากไร้ได้ดีกว่าการกระจายอำนาจให้ชุมชนอย่างสมบูรณ์ ระบบเช่นสวัสดิการด้านสาธารณสุขหรือระบบประกันสังคมนั้นมีความจำเป็นจะต้องเกิดขึ้นในระดับที่ใหญ่กว่าชุมชนเพื่อให้ระบบดังกล่าวมีประสิทธิภาพสูงขึ้นในการกระจายความเสี่ยงและมีความสามารถดีขึ้นในการกระจายทรัพยากร นอกจากนี้ปัญหาหลายรูปแบบนั้นยังจำเป็นต้องอาศัยการตัดสินใจร่วมกันในระดับที่สูงกว่าชุมชนเพื่อให้แก้ปัญหาได้ลุล่วง เช่น ปัญหาภัยพิบัติที่เกิดขึ้นกับพื้นที่ขนาดใหญ่ ฉะนั้น แม้ว่าปัญหาที่เกิดจากรัฐรวมศูนย์จะมีอยู่จริง แต่แนวทางการแก้ปัญหาแบบชุมชนจัดการตนเองก็อาจไม่ใช่รูปแบบการกระจายอำนาจที่จะก่อประโยชน์สูงสุดให้กับคนในสังคมเสมอไป การกระจายอำนาจที่ดีควรจะคำนึงถึงสังคมที่เชื่อมโยงกันอยู่ในหลายระดับและกระจายอำนาจไปในระดับและในแง่มุมที่จะสร้างประโยชน์ให้กับคนในสังคมได้มากที่สุด

ข้อจำกัดจากการเห็นอัตลักษณ์ร่วม

ข้อจำกัดประการที่สามของแนวคิดเรื่องชุมชนในประเทศไทย ก็คือข้อจำกัดที่เกิดจากการเห็นอัตลักษณ์ร่วม ตัวอย่างของข้อจำกัดนี้พบได้ในแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนซึ่งพยายามยึดโยงอยู่กับอัตลักษณ์ความเป็นชนชาติและในแนวคิดประชาธิปไตยชุมชน ซึ่งพยายามเชื่อมโยงความเป็นประชาธิปไตยเข้ากับเป้าหมายในการสร้างเสริมคุณค่าความเป็นชุมชน

สำหรับแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน ปัญหาสำคัญที่เกิดขึ้นจากการเห็นอัตลักษณ์ร่วมนี้ก็คือการที่แนวคิดดังกล่าวละเลยซึ่งความหลากหลายในการเลือกคุณค่าและความสามารถในการกำหนดอัตลักษณ์ตนเองของคนในชุมชน ข้อวิพากษ์เช่นนี้ได้ถูกนำเสนอไว้โดย Amartya Sen ว่าการจะส่งเสริมเสรีภาพให้เกิดขึ้นกับคนในสังคมอย่างแท้จริงนั้น จำเป็นต้องเน้นถึงความสามารถของปัจเจกในการเลือกนิยามความดีตามที่ตนต้องการ และเลือกให้คุณค่ากับอัตลักษณ์หลาย ๆ อัตลักษณ์ในเวลาเดียวกัน โดยไม่ต้องถูกจำกัดด้วยความเป็นหนึ่งเดียวของวัฒนธรรม Sen มองว่าการจะส่งเสริมเสรีภาพให้สำเร็จได้จริงต้องยอมให้เกิดนิยามความดีแบบปลายเปิด ไม่มีรายละเอียดที่ตายตัว ไม่มีกรอบของศีลธรรมมากำหนดความประพฤติปัจเจก แต่ให้มนุษย์แต่ละคนสามารถเลือกรายละเอียดของความดีที่แต่ละคนให้คุณค่า และมีหน้าทีร่วมกันเลือกความดีที่สังคมร่วมกันให้คุณค่าผ่านกระบวนการที่เป็นประชาธิปไตย (Sen, 1999: 31, 232-248) ซึ่งทุกคนจำเป็นต้องมีเสรีภาพในการพิจารณาหรือและมีส่วนร่วมอย่างเท่าเทียมกัน

นอกจากนี้ ข้อวิพากษ์ของ Benhabib (2002) ในประเด็นเรื่องการสนับสนุนอัตลักษณ์ ยังชี้ให้เห็นว่า หากจะให้ความสำคัญกับการสร้างการยอมรับให้กับอัตลักษณ์ของคนที่ถูกกดขี่ทางวัฒนธรรมแล้ว ย่อมไม่ควรที่จะให้คุณค่ากับอัตลักษณ์ร่วมในตัวเองแต่ควรจะมีการให้คุณค่ากับอัตลักษณ์ร่วมเป็นแค่เครื่องมือหนึ่งที่ช่วยสร้างความเท่าเทียมให้เกิดขึ้นในบั้นปลาย ซึ่งการจะทำเช่นนั้น ก็ต้องยอมให้ปัจเจกเลือกอัตลักษณ์ได้ด้วยตนเอง และจะเปลี่ยนแปลงอัตลักษณ์ที่ตนเองให้ความสำคัญเมื่อไรก็ได้

ทั้งข้อวิพากษ์ของ Sen และของ Benhabib ชี้ให้เห็นว่าการเน้นอัตลักษณ์ของแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน เพื่อให้ไปสู่การช่วยเหลือคนในชุมชนโดยเฉพาะในชนบทนั้น ไม่ได้ช่วยส่งเสริมให้เกิดเสรีภาพกับคนทั้งหมดในชุมชนอย่างแท้จริง เพราะไปกำหนดไว้ให้เสรีภาพดังกล่าวนั้นยึดโยงอยู่กับอัตลักษณ์และคุณค่าที่แนวคิดให้ความสำคัญ เมื่อเป็นเช่นนั้น การส่งเสริมอัตลักษณ์ก็มาพร้อมๆกับการตีกรอบให้กับคนในชุมชนว่าอัตลักษณ์ใดที่พวกเขาจำเป็นต้องเลือก และคุณค่าใดที่พวกเขาต้องให้ความสำคัญ การตีกรอบเช่นนี้ก็อาจกลายเป็นความพยายามที่จะไปลดทอนความเสรีภาพในการเลือกจะดำเนินชีวิตของพวกเขา

นอกจากนี้ ปัญหาที่มาจากการเน้นอัตลักษณ์ยังเกิดขึ้นต่อเนื่องมาถึงแนวคิดประชาธิปไตยชุมชน โดยการที่นักพัฒนาเน้นส่งเสริมการมีส่วนร่วมทางการเมืองที่เชื่อมโยงกับการส่งเสริมอัตลักษณ์ของชุมชนนั้น อาจส่งผลให้พื้นที่ในการมีส่วนร่วมที่พวกเขาพยายามผลักดันให้เกิดขึ้นไม่ได้ขยายไปทั่วถึงคนในชุมชนทุกคน เนื่องจากแนวทางเช่นประชาธิปไตยชุมชนนั้นอาจเน้นคุณค่าบางประการที่คนในชุมชนบางคนไม่ได้นิยม หรือว่าไม่รับการยอมรับตามคุณค่านั้นๆ และเมื่อเป็นเช่นนั้นแล้วการที่แนวคิดประชาธิปไตยชุมชนมุ่งสนับสนุนอัตลักษณ์ก็ย่อมส่งผลให้คนในชุมชนบางคนอาจต้องถูกกีดกันออกจากกระบวนการพัฒนาที่พวกเขาควรจะได้มีส่วนร่วม

สุดท้าย ปัญหาสำคัญอีกประการที่เกิดจากการที่แนวคิดประชาธิปไตยชุมชนเน้นอัตลักษณ์ร่วมนั้น ก็คือ ปัญหาที่ได้ถูกสะท้อนไว้ในข้อวิพากษ์ต่อแนวคิดเรื่องชุมชนโดย Bauman (2001) และ Touraine (2000) ข้อวิพากษ์ของนักวิชาการทั้งสองชี้ให้เห็นว่าการเน้นย้ำอัตลักษณ์นั้นสุ่มเสี่ยงจะนำไปสู่หรือเอื้อให้เกิดการเมืองในรูปแบบเผด็จการ หากนำข้อวิพากษ์ของ Bauman และ Touraine มาสะท้อนกับแนวคิดประชาธิปไตยชุมชนแล้ว ก็จะพบหลากหลายแง่มุมที่แนวคิดดังกล่าวสุ่มเสี่ยงจะไม่ได้ช่วยพัฒนาระบบประชาธิปไตยอย่างแท้จริง เช่น การที่แนวคิดประชาธิปไตยชุมชนเน้นระบบการเมืองให้ความสำคัญกับคุณค่าความเป็นชุมชนหรือความรู้สึกอบอุ่นสามัคคีในชุมชน ก็สุ่มเสี่ยงที่จะนำไปสู่การยอมลดความสำคัญกับสิทธิเสรีภาพและความเท่าเทียมกันของคนในชุมชน นอกจากนี้ การที่แนวคิดประชาธิปไตยชุมชนให้ความสำคัญกับฉันทามติในกระบวนการทางการเมือง ดังเช่นที่เสนอไว้กับกระบวนการเลือกผู้นำนั้น ยังสุ่มเสี่ยงจะนำไปสู่การปิดพื้นที่ให้กับความเห็นที่แตกต่างซึ่งถือเป็น

ธรรมชาติของสังคม และไม่เอื้อให้เกิดกระบวนการแลกเปลี่ยนความเห็นอย่างเสรี อันเป็นกระบวนการที่เป็นหัวใจของระบบประชาธิปไตย

3.2 โอกาสของแนวคิดเรื่องชุมชนในประเทศไทย

แม้ว่าแนวคิดเรื่องชุมชนในประเทศไทยจะมีข้อจำกัดหลายประการดังที่ได้กล่าวไว้ข้างต้น แต่ด้วยความที่แนวคิดเรื่องชุมชนได้ก้าวเข้าไปมีฐานะที่สำคัญในสังคมไทยมาเป็นระยะเวลาอันยาวนาน โดยเฉพาะในวงการวิชาการและนักปฏิบัติด้านการพัฒนา จนเป็นแนวคิดที่ได้รับการหล่อเลี้ยงอยู่ตลอดด้วยงานวิชาการ เงินทุน และการจัดองค์กรเพื่อสนับสนุน ทั้งยังเป็นแนวคิดสำคัญที่ยึดโยงเอาผู้ที่ต้องการต่อสู้เพื่อความ เป็นธรรมในสังคมเข้าไว้ด้วยกันอย่างมากมายในสังคมไทย ผู้จึงเขียนเห็นว่าหากมีการปรับเปลี่ยนแนวคิดเรื่องชุมชนให้ก้าวข้ามหรือลดปัญหาที่ประสบจากข้อจำกัดต่างๆที่เอ่ยไว้ แนวคิดเรื่องชุมชนก็น่าจะกลายเป็นพลังที่หนุนเสริมการพัฒนาในสังคมไทยที่ดีขึ้นได้เช่นกัน

นอกจากนี้ ผู้เขียนยังมองว่าแนวคิดเรื่องชุมชนก็ยังคงรักษาพื้นที่ๆสำคัญในกระบวนการทัศน์ของคนในสังคมไทยอยู่ต่อไป โดยเฉพาะเมื่อสังคมไทยต้องเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญต่างๆ ก็หลีกเลี่ยงได้ยากที่ผู้คนจำนวนมากในสังคมจะมองไปที่แนวคิดที่เกี่ยวกับชุมชนในฐานะจินตภาพทางสังคมที่สร้างความอบอุ่นปลอดภัยให้กับพวกเขา ด้วยเหตุนี้ แม้ว่าผู้เขียนจะมองเห็นข้อจำกัดหลายประการของแนวคิดเรื่องชุมชนในประเทศไทย แต่ก็มองเห็นเช่นกันว่าการปรับเปลี่ยนแนวคิดเรื่องชุมชนในประเทศไทยให้กลายเป็นแนวคิดที่สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็วได้ดีขึ้นเป็นเรื่องที่จำเป็น

ดังที่ได้สะท้อนไว้ในการเอ่ยถึงวิวาทะระหว่างแนวคิดเสรีนิยมและชุมชนนิยมในข้างต้น ว่าแท้จริงแล้วแนวคิดทั้งสองทางก็ไม่ได้ปฏิเสธสิ่งที่แต่ละฝ่ายได้นำเสนอเสียทีเดียว นักคิดในแนวทางเสรีนิยมก็ไม่ได้ปฏิเสธแนวคิดของนักคิดชุมชนนิยมที่ให้ความสำคัญกับการมีอยู่และบทบาทของคุณค่าร่วมในสังคม ประเด็นที่สำคัญที่พวกเขามองคือ การมีอยู่ของคุณค่าร่วมนั้นมีพื้นที่ให้กับเสรีภาพและความแตกต่างในความคิดเห็นของปัจเจกเพียงใด และคุณค่าเหล่านั้นยอมให้ปัจเจกมีส่วนร่วมในการกำหนดขนาดไหน ผู้เขียนมองว่าประเด็นนี้เองเป็นโจทย์ที่สำคัญในการปรับเปลี่ยนแนวคิดเรื่องชุมชนในประเทศไทย ก็คือ โจทย์ที่ว่า จะพัฒนาแนวคิดเรื่องชุมชนในประเทศไทยไปอย่างไรให้แนวคิดดังกล่าวหนุนเสริมกันไปกับเป้าหมายเชิงเสรีนิยม เช่น การปกป้องสิทธิเสรีภาพของปัจเจก การส่งเสริมความเท่าเทียมกัน และการส่งเสริมประชาธิปไตย ในส่วนต่อไป ผู้เขียนจะลองเสนอแนวทางที่จะตอบโจทย์นี้ได้

เราจะทำให้แนวคิดเรื่องชุมชนในประเทศไทยเข้ากันได้กับการสนับสนุนสิทธิที่เท่าเทียมกันของคนในสังคมได้อย่างไร?

ผู้เขียนมองว่าปัญหาที่สำคัญที่สุดของแนวคิดเรื่องชุมชนในประเทศไทยนั้น อยู่ที่การยึดโยงอยู่กับอัตลักษณ์ความเป็นไทยมากเกินไป สาเหตุที่เป็นเช่นนี้นั้นก็อาจด้วยประเด็นเรื่องอัตลักษณ์ของชาติไทยเป็นประเด็นที่ทรงอิทธิพลมากต่อโลกทรรศน์ในสังคมไทย ฉะนั้น เมื่อแนวคิดเรื่องชุมชนถูกนำเสนอเข้ามาสู่พื้นที่สาธารณะและเป็นที่สนใจมากขึ้นเรื่อยๆ ก็หลีกเลี่ยงได้ยากที่แนวคิดนี้จะถูกกลืนไปกับกระแสชาตินิยมในสังคมไทย อย่างไรก็ตาม ภาวะที่คุณค่าเชิงชาตินิยมของไทยนี้ถูกประสานกันไปกับแนวคิดเรื่องชุมชนเป็นภาวะที่จำเป็นต้องถูกวิพากษ์อย่างมาก

การผสมผสานคุณค่าเชิงชาตินิยมกับแนวคิดเรื่องชุมชน ควรจะถูกตั้งคำถามว่าจะช่วยให้แนวคิดเรื่องชุมชนนั้นเป็นเครื่องมือในการเสริมสร้างเสรีภาพให้กับคนในสังคมไทยได้จริงหรือ หรือจะกลับกลายไปทำให้แนวคิดดังกล่าวผกผันไปลดทอนเสรีภาพแทนที่ ผู้เขียนเห็นว่าการจะทำให้แนวคิดเรื่องชุมชนไปด้วยกันได้กับการหนุนเสริมเสรีภาพโดยเฉพาะกับผู้ยากไร้และด้อยโอกาสนั้น แนวคิดเรื่องชุมชนไม่ควรจะไปโยงใยอยู่กับคุณค่าเชิงชาตินิยม โดยเฉพาะคุณค่าที่มากับชาตินิยมแบบไทยซึ่งมีความคับแคบในการมองอัตลักษณ์ แนวคิดเรื่องชุมชนในประเทศไทยควรจะทำข้ามคุณค่าแบบชาตินิยมและหันไปให้น้ำหนักกับความเท่าเทียมและเสรีภาพของปัจเจกให้เป็นหัวใจของแนวคิด

อย่างไรก็ดี อาจหลีกเลี่ยงได้ยากที่แนวคิดเรื่องชุมชนนั้นจะโยงใยอยู่กับประเด็นเรื่องอัตลักษณ์ เนื่องจากจินตภาพถึงความเป็นชุมชนโดยตัวมันเองก็มักจะมากับการตีความอัตลักษณ์ให้กับกลุ่มของตนเอง เมื่อเป็นเช่นนี้ ผู้เขียนจึงมองว่าหนทางที่จะทำให้แนวคิดเรื่องชุมชนในประเทศไทยหันไปให้น้ำหนักกับความเท่าเทียมและเสรีภาพของปัจเจก อาจไม่ได้อยู่ที่การทิ้งการให้ความสำคัญกับอัตลักษณ์ แต่อยู่ที่การตีความอัตลักษณ์ที่โยงใยอยู่กับแนวคิดเรื่องชุมชนเสียใหม่ ตัวอย่างเช่น เมื่อเอ่ยถึงชุมชนไทย ผู้เขียนอยากให้คุณค่าที่มาร่วม ๆ กับการนิยามความเป็นชุมชนไทยนั้นไม่ใช่คุณค่าเชิงอนุรักษนิยมที่มุ่งผดุงรักษาอดีต รากเหง้า และกีดกันความแตกต่าง อีกต่อไป แต่เป็นคุณค่าที่ยึดมั่นในแนวทางเสรีนิยม โดยหยิบเอาคุณค่าเช่น เสรีภาพ (freedom) พหุนิยม (pluralism) เข้ามายึดโยงอยู่กับเอกลักษณ์ของความ เป็นชุมชนไทย

แนวทางที่จะพัฒนาข้อเสนอเช่นนี้ต่อไปนี้ได้เคยถูกเสนอไว้โดยนักคิดเช่น Amartya Sen (Sen, 2007) โดยเขาเสนอว่าการจะทำให้การส่งเสริมอัตลักษณ์นั้นไปด้วยกันได้กับการสร้างเสรีภาพนั้น จะเกิดขึ้นได้ผ่านการตีความคุณค่าที่มากับอัตลักษณ์เสียใหม่ เช่น การหันไปมองหาประวัติศาสตร์ของชาติในส่วนที่เน้นความหลากหลายและการเชื่อมโยงกันระหว่างอารยธรรมต่าง ๆ ตัวอย่างที่ Sen มักพูดถึงก็คือ หากมองไปที่ประวัติศาสตร์ของอินเดียแล้ว อัตลักษณ์ที่สำคัญของความเป็นอินเดียก็คือการยอมรับในความหลากหลายในความเชื่อและศาสนา และการให้ความสำคัญกับการแลกเปลี่ยนความเห็นที่แตกต่าง

เช่นเดียวกับข้อเสนอของ Sen ผู้เขียนอยากเสนอให้การกล่าวถึงชุมชนไทยไม่ได้ถูกจำกัดความให้หมายถึงชุมชนไทยที่อยู่อย่างยังชีพและต้องต่อสู้กับรัฐและตลาด หรือชุมชนไทยที่ต้องต่อสู้กับภัยจาก

ความทันสมัยและการเข้ามาของต่างชาติ ผู้เขียนอยากเสนอให้ความเป็นชุมชนไทยหมายถึงชุมชนที่ให้เสรีภาพกับผู้คน ให้โอกาสกับผู้คนต่าง ๆ ที่เข้ามาอยู่ร่วมกัน และที่สำคัญ ผู้เขียนอยากให้ความเป็นชุมชนไทยนั้นหมายถึงการให้คุณค่ากับความหลากหลาย ซึ่งการทำเช่นนี้ได้ ก็อาจทำได้ผ่านการรื้อสร้างประวัติศาสตร์ที่โยงอยู่กับความเป็นชุมชนไทยเสียใหม่ ให้มองชุมชนไทยนั้นเป็นชุมชนที่เกิดจากผู้คนมากมายหลายตาต่างชนชาติกันเข้ามาอาศัยอยู่ร่วมกัน และเป็นชุมชนที่ให้โอกาสให้ผู้ที่เข้ามานั้นได้มีโอกาสในการใช้ชีวิตไปตามคุณค่าที่ตนเองต้องการ นอกจากนี้ ในเชิงวัฒนธรรมเอง ก็ควรมองวัฒนธรรมชุมชนไทยเป็นวัฒนธรรมที่มีลักษณะความเป็นพหุนิยมมาแต่ช้านาน เป็นวัฒนธรรมที่เกิดจากการผสมผสานวัฒนธรรมต่าง ๆ เข้าด้วยกัน และพัฒนาผ่านการปะทะประสานของวัฒนธรรมต่าง ๆ ตลอดเวลา ซึ่งการมองวัฒนธรรมเช่นนี้สามารถทำได้ผ่านการตีความชุมชนไทยเสียใหม่ให้เน้นไปที่พลวัตและการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา และเป็นชุมชนที่พัฒนาผ่านการหยิบเอาข้อดีของวัฒนธรรมต่าง ๆ มารวมกัน และยังสามารถอยู่ร่วมกันภายใต้ความแตกต่างได้อย่างสงบสุขปราศจากความขัดแย้งที่รุนแรง

การตีความคุณค่าที่มากับอัตลักษณ์ของชุมชนไทยในแนวทางเช่นนี้ จะทำให้แนวคิดเรื่องชุมชนในประเทศไทยไปด้วยกันได้กับการปกป้องเสรีภาพและการส่งเสริมเสรีภาพของปัจเจกได้ดีขึ้น นอกจากนี้ ยังจะช่วยให้แนวคิดเรื่องชุมชนในสังคมไทยไม่กลายเป็นโลกทัศน์ที่ต่อต้านการเปลี่ยนแปลง แต่จะเป็นโลกทัศน์ที่ช่วยให้การเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ในสังคมไทยนั้นเป็นไปได้อย่างสงบราบรื่น

เราจะทำให้แนวคิดเรื่องชุมชนในประเทศไทย กลายเป็นแนวคิดที่สร้างการเข้าถึงอำนาจและประโยชน์จากรัฐและตลาดให้กับคนที่ยากไร้และด้อยโอกาสในสังคมได้อย่างไร?

นอกจากโจทย์ในการตีความอัตลักษณ์ที่โยงโยยอยู่กับความเป็นชุมชนขึ้นใหม่แล้ว ผู้เขียนมองว่าโจทย์ที่สำคัญข้อหนึ่งที่จะช่วยสร้างโอกาสให้กับแนวคิดเรื่องชุมชนในประเทศไทย ก็คือการทำให้แนวคิดนี้สะท้อนสภาพของการอยู่อย่างเชื่อมโยงกันระหว่างคนในสังคม โดยเฉพาะในชนบท กับระบบที่เวดล้อมพวกเขา และทำให้เขาเหล่านั้นได้เข้าถึงประโยชน์จากระบบมากขึ้น การจะตอบโจทย์เช่นนี้ได้ นั้น ผู้เขียนมองว่ามีความจำเป็นอย่างมากที่จะต้องยกเลิกการเชื่อมโยงแนวคิดเรื่องชุมชนในประเทศไทยกับจินตภาพที่ให้คุณค่ากับการอยู่แบบยังชีพและการหาความเป็นอิสระจากรัฐและตลาด เนื่องจากจินตภาพเหล่านี้ไม่ได้สะท้อนความเป็นจริงของสภาพในชนบทไทยอีกต่อไป

แนวทางสำคัญที่จะมาแทนที่การมองชุมชนแบบนี้ได้คือการเข้าใจถึงชุมชนในฐานะที่เป็น "ภาพที่ถูกสร้าง (constructions)" โดยที่ลักษณะสำคัญของชุมชนในฐานะภาพที่ถูกสร้างก็คือการเป็นเครื่องมือของคนในชนบทในการเข้าถึงรัฐและตลาดได้ดีขึ้น การมอง "ชุมชน" ในลักษณะนี้ได้ถูกเสนอไว้โดย Andrew Walker นักมานุษยวิทยาผู้ศึกษาผู้เชี่ยวชาญเรื่องชนบทไทย (Walker, 2012) Walker มองว่าคำว่าชุมชนนั้นเป็นจินตภาพที่คนในชนบทไทยใช้ในการดึงเอาทรัพยากรและอำนาจจากรัฐไทยเข้ามาสู่ตนเอง

ตัวอย่างเช่น การอ้างถึง "ชุมชน" นั้นเกิดขึ้นอย่างมากมายในบริบทที่คนในชนบทพยายามดึงเอาโครงการพัฒนาจากภาครัฐเข้ามาสู่พื้นที่ของตน

เมื่อเข้าใจ"ชุมชน"เป็นเครื่องมือในการเข้าถึงอำนาจและทรัพยากรของคนในชนบทแล้ว ผู้เขียนจึงมองว่าประเด็นสำคัญในการที่จะพัฒนาแนวคิดเรื่องชุมชนในประเทศไทยให้ดีขึ้นได้ก็คือ จะทำอย่างไรให้ช่องทางในการเข้าสู่อำนาจและทรัพยากรของรัฐที่ถูกเปิดขึ้นโดยแนวคิดดังกล่าว เป็นช่องทางที่เปิดโอกาสให้กับคนทุกกลุ่มและช่วยเหลือคนกลุ่มที่ยากจนและด้อยโอกาสในชนบทอย่างแท้จริง แนวทางสำคัญที่จะช่วยได้ก็คือการเปลี่ยนรูปแบบของเป้าหมายและการจัดการของการพัฒนาที่ยึดโยงอยู่กับแนวคิดเรื่องชุมชน

ตามทรรศนะของผู้เขียน การปรับเปลี่ยนเป้าหมายการพัฒนาที่เกิดขึ้นจากแนวคิดเรื่องชุมชนในประเทศไทยนั้น ทำได้โดยการให้พื้นที่ที่เกิดจากแนวคิดเรื่องชุมชนเป็นแนวคิดที่มีเป้าหมายที่โยงอยู่กับการสร้างระบบสวัสดิการเพื่อความเท่าเทียม โดยเฉพาะความเท่าเทียมที่เกิดขึ้นจากบทบาทในการกระจายรายได้ของรัฐ การจะปรับเปลี่ยนเป้าหมายให้เป็นเช่นนี้ได้ นั้น อาจทำได้ผ่านการตีความระบบสวัสดิการของรัฐให้เป็นทรัพยากรสาธารณะที่ชุมชนไทยต่างเป็นเจ้าของร่วมกัน และเป็นระบบที่จะให้โอกาสกับคนจากทุกๆชุมชนเท่าๆกัน สำหรับการปรับรูปแบบการจัดการการพัฒนาที่เกิดขึ้นจากแนวคิดเรื่องชุมชนนั้น สามารถทำได้ผ่านการเปิดพื้นที่ๆโยงอยู่กับการพัฒนาชุมชนให้กว้างขึ้น ไม่ปิดกั้นทางอุดมการณ์และไม่ยึดโยงความเป็นชุมชนกับการแสดงออกทางศิลปกรรม แต่เปิดให้มีคนที่มีอุดมการณ์แตกต่างกันเข้ามาร่วมกันแลกเปลี่ยนความเห็น นอกจากนี้ ยังไม่ควรมองพื้นที่ของการพัฒนาชุมชนเป็นพื้นที่ๆแยกไปจากการพัฒนาตามนโยบายของรัฐ แต่เป็นพื้นที่ๆคอยส่งเสริมกันและกัน เพื่อให้นโยบายของรัฐ โดยเฉพาะในด้านสวัสดิการและการกระจายรายได้นั้นมีคุณภาพที่ดีขึ้น

สุดท้าย การจะเชื่อมโยงแนวคิดเรื่องชุมชนให้ส่งเสริมกันกับการเข้าถึงระบบตลาดของคนในชนบทนั้น ผู้เขียนมองว่าสิ่งแรกๆที่ควรจะทำคือจะต้องปรับความเข้าใจต่อสภาพความเป็นอยู่ของคนส่วนใหญ่ในชนบทไทยเสียก่อน ว่าพวกเขาได้เข้ามามีส่วนร่วมกับระบบตลาด มีการเดินทางไปมาระหว่างชนบทและเมือง และมีชีวิตที่เชื่อมโยงอยู่กับความเป็นไปของเศรษฐกิจในวงกว้าง สัมพันธ์อยู่กับความเป็นไปของโลกและเทคโนโลยีใหม่ๆ ฉะนั้นสิ่งที่คนชนบทส่วนใหญ่เหล่านั้นต้องการ ไม่ใช่การออกจากตลาด แต่เป็นการเข้าสู่ตลาดได้ด้วยฐานะและทรัพยากรที่เอื้อให้เขาได้ประโยชน์มากขึ้น

เมื่อปรับมุมมองต่อระบบตลาดเป็นเช่นนี้ แนวทางที่จะช่วยให้แนวคิดเรื่องชุมชนหนุนเสริมโอกาสของคนชนบทในการเข้าถึงตลาดได้ก็คือการสร้างระบบสวัสดิการที่เพิ่มศักยภาพของคนในชุมชนในการจะเข้าถึงและได้ประโยชน์จากระบบตลาดที่ดีขึ้น เช่น การเพิ่มทุนและลดความเสี่ยงในการประกอบอาชีพของพวกเขา นอกจากนี้ อีกแนวทางที่เป็นไปได้ก็คือการนำแนวคิดเรื่องชุมชนมาช่วยส่งเสริมการรวมกลุ่มเพื่อหาโอกาสหรือต่อรองในระบบตลาด เช่น การสร้างกลุ่มเกษตรกรหรือแรงงานเพื่อต่อรองกับ

กลุ่มผลประโยชน์อื่นๆโดยตรง หรือต่อรองกับรัฐในการเข้าไปสร้างกฎเกณฑ์ที่กำกับระบบตลาดให้มีความเป็นธรรมมากขึ้นอีกทีหนึ่ง

บทสรุป

บทความนี้ได้สำรวจข้อถกเถียงที่มีอยู่ในระดับสากลระหว่างนักคิดที่สนับสนุนแนวคิดชุมชนนิยมและผู้ที่วิพากษ์แนวคิดดังกล่าวผ่านมุมมองของแนวทางเสรีนิยม เพื่อนำมาสะท้อนกับแนวคิดเรื่องชุมชนในประเทศไทย ข้อถกเถียงเกี่ยวกับแนวคิดเรื่องชุมชนในสามแขนงได้รับการสำรวจ ประกอบไปด้วย หนึ่ง ข้อถกเถียงต่อมุมมองเรื่อง"วัฒนธรรม" สอง ข้อถกเถียงต่อมุมมองเรื่อง"สิทธิ"ชุมชน และ สาม ข้อถกเถียงเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างความเป็นชุมชนกับประชาธิปไตย

การสำรวจข้อถกเถียงในประเด็นข้างต้นชี้ให้เห็นถึงข้อวิพากษ์ต่างๆที่เกิดขึ้นกับแนวคิดเรื่องชุมชนในระดับสากล ในประเด็นเรื่องวัฒนธรรม การเน้นความสำคัญของการอนุรักษ์วัฒนธรรมที่มักมากับแนวคิดเรื่องชุมชนถูกวิพากษ์ว่านำไปสู่การละเลยลักษณะที่เป็นจริงของวัฒนธรรม โดยเฉพาะการที่วัฒนธรรมนั้นต่างก็มีพลวัตและปะทะประสานกับวัฒนธรรมอื่นๆอยู่เสมอ ทำให้วัฒนธรรมที่แยกออกจากกันนั้นไม่มีอยู่จริง ในประเด็นเรื่องสิทธิชุมชน ข้อวิพากษ์สำคัญอยู่ที่ปัญหาที่อาจเกิดสืบเนื่องมาจากการสร้างสิทธิในระดับกลุ่มว่าจะไปลดทอนความซับซ้อนของอัตลักษณ์ที่มีอยู่กับคนในแต่ละกลุ่มได้ไหม และจะอย่างไรไม่ให้สิทธิกลุ่มไปละเมิดสิทธิของปัจเจกและกลายไปเป็นการให้สิทธิเหนือคนอื่นในสังคม และสุดท้าย ในประเด็นเรื่องที่ว่าความเป็นชุมชนจะช่วยสนับสนุนความเป็นประชาธิปไตยได้ไหม ความคิดที่มองชุมชนเป็นทุนทางสังคมที่เอื้อต่อประชาธิปไตย ถูกวิพากษ์ถึงด้านลบที่มองว่าการเน้นอัตลักษณ์ที่มาด้วยความเป็นชุมชนอาจจะไปครอบงำการให้ความสำคัญกับเสรีภาพและความเท่าเทียม

ข้อวิพากษ์เหล่านี้ ล้วนนำมาสะท้อนกับแนวคิดเรื่องชุมชนในประเทศไทยได้ โดยเฉพาะในสามแนวทางของแนวคิดดังกล่าวในประเทศไทย อันประกอบไปด้วย แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน แนวคิดสิทธิชุมชน และแนวคิดประชาธิปไตยชุมชน ข้อถกเถียงที่มีในระดับสากลได้ช่วยชี้ให้เห็นถึงข้อวิพากษ์ที่สำคัญที่สามารถเกิดขึ้นได้กับแนวคิดเหล่านี้ เช่น การเน้นวัฒนธรรมให้เป็นหัวใจของการพัฒนา จะนำไปสู่การตีความเป้าหมายที่คับแคบจนไปลดทอนเสรีภาพในการเลือกของคนหรือไม่ นอกจากนี้ การพยายามตั้งเป้าของการพัฒนาชุมชนตามแบบอย่างของชุมชนหมู่บ้านไทยในอดีต จะนำไปสู่การมองชนบทที่ละเลยพลวัตและความเชื่อมโยงของชนบทไทยในปัจจุบัน อันเป็นพื้นฐานที่สำคัญในการเข้าใจโอกาสของคนในชนบทหรือไม่ และสุดท้าย การที่แนวคิดเรื่องชุมชนในประเทศไทยมักจะให้ความสำคัญกับประเด็นเรื่องอัตลักษณ์ โดยเฉพาะอัตลักษณ์ที่ยึดโยงกับชนชาติ จะส่งผลเสียที่ไปลดทอนความเป็นประชาธิปไตยในการพัฒนาไหม

จากข้อวิพากษ์เหล่านี้ ผู้เขียนสร้างข้อเสนอว่า โจทย์สำคัญที่ผู้สนับสนุนแนวคิดเรื่องชุมชนในประเทศไทยจำเป็นต้องตอบ เพื่อที่จะทำให้แนวคิดเรื่องชุมชนไทยนั้นคงโอกาสของการเป็นแนวคิดที่จะสร้างประโยชน์ให้กับสังคมไทยได้อย่างแท้จริงก็คือ จะทำอย่างไรให้แนวคิดดังกล่าวเข้ากันได้กับเป้าหมายเชิงเสรีนิยม เช่น การสนับสนุนสิทธิเสรีภาพที่เท่าเทียมกันของคนในสังคม และจะทำอย่างไรให้แนวคิดดังกล่าวกระจายโอกาสในการเข้าถึงอำนาจและประโยชน์จากรัฐและตลาดให้กับคนได้อย่างทั่วถึง โดยเฉพาะคนที่ยากไร้และด้อยโอกาสในสังคมได้ แนวทางที่ผู้เขียนอยากเสนอในการพัฒนาแนวคิดเรื่องชุมชนให้ตอบโจทย์เหล่านี้ ก็คือการเร่งสร้างคุณค่าใหม่ที่เชื่อมโยงอยู่กับอัตลักษณ์ของชุมชนไทย เพื่อให้การสนับสนุนความเป็นชุมชนไทยคือการสนับสนุนคุณค่าของเสรีภาพ ความเท่าเทียม และพหุนิยม ไม่ใช่การสนับสนุนคุณค่าเชิงอนุรักษหรือชาตินิยม นอกจากนี้ ผู้เขียนยังเสนอให้กระบวนการพัฒนาที่เกิดจากแนวคิดเรื่องชุมชนไทย เปิดกว้างให้กับความหลากหลายทางความคิดมากขึ้น ลดสภาพการเป็นการเคลื่อนไหวเชิงอุดมคติลง และพยายามเข้าใจและหาคำตอบที่สะท้อนกับสภาพความเป็นจริงของชนบทไทย โดยเฉพาะสภาพที่ประเด็นสำคัญอยู่กับการเข้าถึงอำนาจและประโยชน์จากรัฐและตลาด มากกว่าการหันหลังให้กับระบบเหล่านี้

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

คณะกรรมการเครือข่ายชุมชนเพื่อการปฏิรูป. 2010. (ร่าง) ข้อเสนอเชิงนโยบาย ชุมชนท้องถิ่นจัดการตนเองสู่การปฏิรูปประเทศไทย. เอกสารจากเว็บไซต์ V-Reform, http://v-reform.org/wp-content/uploads/2012/06/ข้อเสนอเชิงนโยบาย_ชุมชนท้องถิ่นจัดการตนเอง.pdf Date visited: 19 April 2014

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. 1988. *เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทยในอดีต*. กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์สร้างสรรค์

ชัชวาลย์ ทองดีเลิศ. 2006. *การเมืองใหม่ การเมืองสมานฉันท์ สร้างสรรค์ความเข้มแข็งท้องถิ่น* ใน “ต้นทางชุมชนประชาธิปไตย”. กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์เดือนตุลา

ประเวศ วะสี. 2006. *การเมืองสมานฉันท์ สร้างสรรค์ความเข้มแข็งท้องถิ่น* ใน “ต้นทางชุมชนประชาธิปไตย”. กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์เดือนตุลา

ประเวศ วะสี. 2006. *ก้าวไปสู่การเมืองแบบใหม่ การเมืองสมานฉันท์* ใน “ต้นทางชุมชนประชาธิปไตย”. กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์เดือนตุลา

ประเวศ วะสี. 2007. *ประชาธิปไตยชุมชน*. กรุงเทพฯ:มูลนิธิสธารณสุขแห่งชาติ

ประเวศ วะสี. 2012. *ยุทธศาสตร์ชุมชนท้องถิ่น*. กรุงเทพฯ:มูลนิธิสธารณสุขแห่งชาติ

ประเวศ วะสี. 2013. *หมอบระเวศเล่าเรื่องปฏิรูป (ตอนที่ 2 สังคมเข้มแข็งคือปัจจัยชี้ขาดอนาคตของประเทศ)*. เอกสารจากเว็บไซต์ V-Reform, <http://v-reform.org/v-report/interview-doctor-pravet-reform-way-2/>. Date visited: 19 April 2014

พลศักดิ์ ชัยศรี. 2010. *จังหวัดจัดการตนเอง: ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมสู่การปฏิรูปประเทศไทย* เอกสารจากเว็บไซต์มหาวิทยาลัยเที่ยงคืน, <http://www.midnightuniv.org/“จังหวัดจัดการตนเอง”-ขบ/> . visited: 19 April 2014

ยุกติ มุกดาวิจิตร. 1995. *อ่าน'วัฒนธรรมชุมชน'*. กรุงเทพฯ:ฟ้าเดียวกัน

วิทยาลัยการจัดการทางสังคม. 2006. *ต้นทางชุมชนประชาธิปไตย*. กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์เดือนตุลา

สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.). 2007. *สภาองค์กรชุมชน: รวมพลังสร้างความเข้มแข็งของชุมชน*. เอกสารประกอบงานมหกรรมวิถีพลังไท 2 วันที่ 13-17 พฤศจิกายน พศ. 2550. กรุงเทพฯ: พอช.

อานันท์ กาญจนพันธ์. 2001. 'สังคมไทยตามความคิดและความใฝ่ฝันในงานของอาจารย์ฉัตรทิพย์ นาถสุภา'. ใน *60 ปี ฉัตรทิพย์ นาถสุภา*. กรุงเทพฯ: ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

อานันท์ กาญจนพันธ์. 2006. *วัฒนธรรมทางเศรษฐกิจ ในเศรษฐกิจไร้วัฒนธรรม*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์คบไฟ

ภาษาอังกฤษ

Agrawal, A. & Gibson, C. C. 1999. Enchantment and disenchantment: The role of community in natural resource conservation. *World Development*, 27(4), 629-649.

Benhabib, S. 2002. *The Claims of Culture: Equality and Diversity in the Global Era*. NJ: Princeton University Press

- Binswanger-Mkhize, H. P., Regt, J. P. D., Spector, S. 2010. *Local and community driven development: Moving to scale in theory and practice*. Washington, D.C.: World Bank.
- Corbridge, S. 1998. 'Beneath the pavement only soil': The poverty of post-development. *The Journal of Development Studies*, 34(6), 138-148.
- Delanty, G. 2003. *Community*. London: Routledge.
- Delaney, C.F. 1994. *The Liberalism-Communitarianism Debate*. London: Rowman & Littlefield Publishers
- Escobar, A. 1992. Imagining a post-development era? Critical thought, development and social movements. *Social Text*, 31/32, 20-56.
- Escobar, A. 1995. *Encountering development: The making and unmaking of the Third World*. Princeton: Princeton University Press.
- Etzioni, A. 1995. *The Spirit of Community*. London: Fontana Press.
- Harriss, J. 2001. Social Capital Construction and Consolidation of Civil Society in Rural Areas. *Working Paper No. 1-16*. Development Studies Institute. LSE
- Hobsbawm, E. 1994. *The Age of Extremes*. London: Micheal Joseph
- Huntington, S. 1996. *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. New York: Simon & Schuster
- Kiely, R. 1999. The last refuge of the noble savage? A critical assessment of post-development theory. *The European Journal of Development Research*, 11(1), 30-55.
- Kitahara, A. 1996. *The Thai rural community reconsidered: Historical community formation and contemporary development movements*. The Political Economy centre, Faculty of Economics, Chulalongkorn University
- Kymlicka, W. 1995. *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*. Oxford:Claredon Press

- Li, T. M. 2007. *The will to improve: Governmentality, development, and the practice of politics*. Durham, N.C.: Duke University Press Books.
- Mansuri, G. & Rao, V. 2013. *Localizing development: Does participation work?*. Washington, D.C.: World Bank Publications.
- Mosse, D. 2001. 'People's knowledge', participation and patronage: Operations and representations in rural developmen. In: Cooke, B. & Kothari, U. (eds.) *Participation: The new tyranny?* (pp.16-25). London: Zed Books.
- Mosse, D. 2005. *Cultivating development: An ethnography of aid policy and practice*. London: Pluto Press.
- Ostrom, E. 1990. *Governing the commons: The evolution of institutions for collective action*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Putnam, R. D. 1993. *Making democracy work: Civic traditions in modern Italy*. Princeton, NJ.: Princeton University Press.
- Putnam, R. D. 2001. *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. New York: Simon & Schuster.
- Rahnema, M. & Bawtree, V. eds., 1997. *The post-development reader*. London: Zed Books.
- Reynolds, C. J. 2009. The origins of community in the Thai discourse of global governance. In: Walker, A. (ed.) *Tai lands and Thailand: Community and state in Southeast Asia* (pp.27-43). Copenhagen; Singapore: NIAS; NUS.
- Rigg, J. 1994. Redefining the village and rural life: Lessons from Southeast Asia. *The Geographical Journal*, 160(2), 123-135.
- Sandel, M. 1982. *Liberalism and the Limits of Justice*. Cambridge: Cambridge University Press
- Sen, A. K. 1999. *Development as freedom*. Oxford: Oxford University Press.
- Sen. A. K. 2007. *Identity and Violence: The illusion of destiny*. London: Penguin Books.

- Shigetomi, S. 2013. Development and Institutionalization of Communitarian Thought in Thailand. *IDE Discussion Paper No. 423*. IDE
- Taylor, C. 1990. *Sources of the Self*. Cambridge, MA: Harvard University Press
- Taylor, C. 1994. 'The Politics of Recognition'. In: Gutmann, A. (ed.) *Multiculturalism: Examining the Politics of Recognition*. Princeton, NJ: Princeton University Press
- Tocqueville, A. de. 2000. *Democracy in America*. Translated from French by Lawrence, G. Edited by Meyer.J.P. New York: Perennial. First published in 2 volumes, 1835 and 1840.
- Tonnies, F. 1887. *Gemeinschaft und Gesellschaft (Community and civil society)*. Translated from German by Harris, J. & Hollis, M. Edited by Harris, J., 2001. Cambridge: Cambridge University Press.
- Touraine, A. 1997. *What is democracy?*. Translated from French by Macey, D. Boulder, Colorado: Westview.
- Touraine, A. 2000. *Can we live together? Equality and difference*. Translated from French by Macey, D. Cambridge, UK: Polity Press.
- Turner, T. 1993. "Anthropology and Multiculturalism: What Is Anthropology That Multiculturalists Should Be Mindful of It?". *Cultural Anthropology*, 8(4), 411-429.
- Walker, A. 2012. *Thailand's political peasants: Power in the modern rural economy*. Madison: University of Wisconsin Press.